

Bari László Bence

Egy birodalom öröksége

A cseh(szlovák)¹ politikai érdekképviselet transznacionális fogalomtörténete az I. világháborúban (1917–1918)

O *drakouštět se* – „ausztriátlanítás”: az 1918 utáni Csehszlovákia politikai kultúrájának ez a kifejezés lett a kulcsfogalma.² A koncepció forrása a csehszlovák politikai elit azon erősen befolyásos csoportja volt, amely az I. világháború során legfőbb céljaiként a Habsburg Monarchia elpusztítását és a független nemzetállam megteremtését tartotta számon. E közösség tagjai 1914–1918 között, politikai emigránsokként kampányoltak ügyük mellett Nyugat-Európa, illetve Észak-Amerika országaiban – sokáig vajmi kevés sikerrel. A világháború után azonban éppen ennek a társaságnak a cseh (és szlovák) történelemre, a közelmúltra és a Habsburg Monarchia utolsó éveire vonatkozó narratívája vált dominánssá – elhomályosítva vagy akár kirekesztve az egyéb korabeli élményeket és nézőpontokat, valamint sematizálva az utókor nézőpontját.³

Jelen tanulmány célja éppen ezért a cseh nemzet és a Habsburg Monarchia I. világháborús történetének egy komplexebb bemutatása két fő forráscsoport, Tomáš Garrigue Masaryk angol nyelvű, *Az új Európa* című műve, valamint az ausztriai Cseh Unió képviselőinek a Reichsrat⁴ képviselőházában (Abgeordnetenhaus) elhangzott, német nyelvű beszédein keresztül. A kutatás elsősorban az I. világháború utolsó két évére fókuszál (1917–1918), amikor a csehszlovák politikai emigráció és az ausztriai Cseh Unió nyilvános működése egymással párhuzamosan történt.

¹ A „csehszlovakizmus” fogalma, illetve politikai vonatkozásban a „csehszlovák” kifejezés használata megkerülhetetlen a tanulmány során, amelynek fókuszában a cseh dominanciájú csehszlovák politikai emigráció mellett a 19. századi és I. világháborús ausztriai cseh politikai diskurzus áll. Éppen ezért a „csehszlovák” és „cseh” jelzőket egyaránt használni fogom.

² ORZOFF, 2009. 58.

³ Az egyik ilyen, utóbb marginalizált csoport az oroszországi csehszlovák politikai emigráció volt, amely az 1917 februárjában kirobbant forradalomig valójában a külföldi csehszlovák érdekképviselet jelentős tényezőjének számított. Tartalmi, illetve nyelvi korlátok miatt sajnos e tanulmány keretein belül nincs lehetőség ennek a csoportnak a tevékenységét és álláspontját bemutatni.

⁴ Birodalmi Tanács: 1867-től az alkotmányos Ausztria törvényhozó testülete, amelynek képviselőházában jelen voltak az egyes nemzeteket képviselő pártok is.

Az említett források nyomán rekonstruálható politikai nyelveket, s ezek szókincsét a fogalomtörténet eszközeivel fogom elemezni. Ennek során azon módszertani megfontolásokat szeretném foganatosítani, amelyeket Trencsényi Balázs tett *A politikai nyelvei* című művében. Ebben a szerző arra hívta fel a figyelmet, hogy a fogalomtörténet számára leggyümölcsözőbb gyakorlat talán az lenne, ha a különböző iskolák (Cambridge, *Begriffsgeschichte*) módszereit ötvöznénk egymással. Egy „ideális” fogalomtörténeti mű a vizsgált fogalmak esetében egyszerre számolna a fogalmak hosszabb történeti távlatokban (*longue durée*) történő változásával, az ezeket felhasználó politikai nyelvek évtizedes távlataival, valamint az így cselekvő politikai aktorok limitált időtávlatú beszédaktusaival. A tanulmányba igyekszem majd ezeket a megfontolásokat beépíteni. Ennek megfelelően, bár vizsgálatom fókuszában az I. világháború kései szakasza áll, a szóban politikai nyelvek és szókincszek esetében számolni fogok a hosszú 19. századi előzmények diakronikus hatásával is. Emellett arra is törekszem majd, hogy szövegemben a vizsgált fogalmakat a megfelelő normatív keretekben tárgyalva teljes képet adhassak azok megértéséhez.⁵

Tanulmányomban ugyanakkor szeretnék túllépni a fogalomtörténet hagyományosan nemzeti keretein is. Hans-Jürgen Lüsebrink német történész már 1997-ben felhívta a figyelmet arra, hogy a fogalmak és fogalmi mezők interkulturális dimenziója, az ún. kulturális transzferek megértése nagyban gazdagíthatja a történelmi múlttól alkotott képünket.⁶ Éppen ezért az általam vizsgált politikai nyelvek és szókincszek esetében hangsúlyozni fogom a transznacionális közegek mint normatív keretek jelentőségét a nemzeti alapokkal bíró politikai nyelvek megértése szempontjából. A cseh(szlovák) politikai nyelvek szempontjából véleményem szerint döntő jelentőséggel bírt az, hogy 1918-ig a cseh nemzet mint a kollektív identitás egyik legfőbb normatív kerete a Habsburg Monarchia politikai-jogi entitása volt. Ez a történelmi korokon átívelő, multietnikus államkeret és politikai rendszere jelentős hatást gyakorolt a nemzet politikai nyelveire. A csehszlovák politikai emigráció esetében az I. világháború során emellé társult annak az angolszász közegnek a nyomása is, amelyben Masaryk *Az új Európa* című könyve végül megszületett. Ezen transznacionális közegek jelentőségét azzal is hangsúlyozni kívánom, hogy a vizsgált fogalmak esetében azok eredeti formájaként német vagy angol kifejezéseket tüntetek fel. Elvégre a hosszú 19. századi Habsburg Monarchia, az I. világháborús ausztriai Reichsrat, valamint *Az új Európa* angolszász közegének transznacionális diskurzív kontextusaiban a cseh politikai érdekképviselet csoportjai ezeken a nyelveket mint a domináns kultúrák kommunikációs csatornáit használták saját szókincsük közvetítésére.

Tanulmányom szempontjából különösen a birodalmiság jelentőségét szeretném hangsúlyozni, amely a nemzeti létezés egyik meghatározó történelmi kerete volt. Ezért tartom fontosnak azt, hogy a cseh vagy bármely más térségbeli nemzet történelmét ne csupán a nemzetállamiság utólagosan konstruált narratíváján keresztül mutassuk be. Elvégre a Közép- vagy Kelet-Európaként definiált régió története éppúgy komplex rendszer, ahogyan az itt megtalálható nemzetek történelme is. Így például a cseh nemzet létének és érdekérvényesítési lehetőségeinek a soknemzetiségű Habsburg Monarchia is az egyik megkerülhetetlen kerete volt az

⁵ TRENCSENYI, 2007. 34–36.

⁶ LÜSEBRINK, 2016. 153–154.

I. világháború végéig. A csehek döntő többsége 1867-től az I. világháború végéig a Monarchia, egész pontosan Ausztria⁷ lakosa volt, amelynek hatalmi rendszere az állam 1918-as összeomlásáig meghatározta az életüket. A Habsburg-dinasztia közel négyszáz éves helyi uralma, a multietnikus birodalmi állam egy interkulturális dimenziót biztosított: e normatív keretek befolyása még a birodalmiság kései szakaszában is meghatározta a cseh nemzeti érdekképviselő politikai nyelveit. Ezekhez ugyanakkor csatlakoztak, s át is formálták az I. világháború nemzetközi értelemben is jelentős kulcsfogalmait.

További fontossággal bírt 1914 után az, hogy az ausztriai cseh pártok mellett a csehszlovák politikai emigráció is kénytelen volt más, domináns politikai kultúrákhoz, s ezek bevett fogalmi rendszereihez igazodni. Azonban arra is igyekszem majd rámutatni munkám során, hogy a Habsburg Monarchia még a nemzetállamiságra törekvő csehszlovák politikai emigráció számára sem csupán gondolatviláguk antitézisének jelentette. Az ausztriai közeg bizonyos hagyományok forrását is képezte e csoport számára – azaz e tekintetben kontinuitás volt észlelhető a birodalmi és a nemzetállami diskurzusok között. Tanulmányom során láthatóvá válik majd az a jelenség, miszerint a cseh(szlovák) nemzeti érdekképviselő politikai csoportjai politikai szókincsei javarészt közösek voltak; azonban az érvkészletek céljait és jelentéstartalmait, a használt fogalmak és ellenfogalmak rendszereit elsősorban azok transznacionális diskurzív kontextusa határozta meg. Ennek hátterében az a tény állt, miszerint a nemzeti érdekek térnyerése az I. világháború során csak a nemzetén túlmutató struktúrák, a birodalmiság és a nemzetközi kapcsolatok viszonylatában volt lehetséges.

Hogy céljaimat maradéktalanul teljesíthessem, tanulmányom első részében a hosszú 19. századi Habsburg Monarchia és a cseh nemzeti mozgalom politikai kontextusait és változó politikai nyelveit mutatom majd be. Ezt követi majd az I. világháború során a nemzet érdekképviselőnek teret adó transznacionális közegek ismertetése; ennek nyomán mutathatom ugyanis be az 1917–1918-ban párhuzamosan működő ausztriai Cseh Unió politikusainak és a csehszlovák politikai emigráció szókincseit, ezek pontos kontextusait, használatainak célját, valamint ellenfogalmait.

A cseh nemzet politikai érdekképviselőnek politikai nyelvei a hosszú 19. század Ausztriájában

A Habsburg-dinasztia uralkodói a 1618–1620-as cseh felkelés leverését követően olyan központosító politikába kezdtek, amely a kora újkori birodalmi állam javára bontotta fel az ún. cseh koronatarományok (Csehország, Morvaország, Szilézia)

⁷ Az 1867 utáni Osztrák–Magyar Monarchiának ezt az államfelét hivatalosan „a birodalmi tanácsban képviselt országok és királyságok” (*Im Reichsrat vertretenen Länder und Königreichen*) megnevezéssel illették, én azonban a nemzetközi és magyar történettudományban kialakult hagyományt követve az „Ausztria” és a „Ciszlajtánia” kifejezéseket fogom használni. A fogalmi zavarok elkerülése miatt ugyanakkor a Habsburg Monarchiát mint államkeretet nem fogom az „Ausztria” kifejezéssel jelölni; az 1867 előtti időszakban a „Habsburg Birodalom”, a kiegyezés utáni korra nézve pedig az „Ausztria–Magyarország” és az „Osztrák–Magyar Monarchia” szinonimákat fogom használni.

egységét, és amely lassan, de biztosan ásta alá a tartományi rendek érdekérvényesítő lehetőségeit.⁸ A 19. században ezzel a centralizált hatalmi struktúrával szemben modernizálta és tette központi jelentőségűvé a cseh nemzeti diskurzus az ún. „cseh államjog” (*böhmisches Staatsrecht*) fogalmát. A cseh liberális nacionalizmus ugyanis jogelődöt látott a kora újkori Cseh Királyságban, s annak rendi képviselőjében. Erre a hagyományra hivatkozva egyszerre lehetett érvelni a történelmi államiság, a „nemzetinek” tekintett területi egység feltámasztása és a fennálló jogrend liberális, a modern nemzet érdekeinek megfelelő reformja mellett. A késő 18. századi, kora 19. századi nemzeti mozgalmak körében nem volt egyedülálló ez az érvelés; ekkor a Habsburg Monarchiában még általános volt a történelemre mint jogalapra való hivatkozás a politikai és jogi rendszerek reformja érdekében.⁹ E törekvések birodalmi és transznacionális kontextusát az a soknemzetiségű Ausztria jelentette, amelynek állami egysége 1804-ben, a napóleoni háborúk eredményeképpen jött létre.

Nem véletlen, hogy a „cseh államjog” ebben a közegben az „autonómia” modern ausztriai fogalmával kapcsolódott össze. A kifejezés eredeti, ókori hellén formájában (*αὐτονομία*) a közösség a jog által garantált függetlenségét jelentette. A német felvilágosodás diskurzusában viszont az autonómia (*Autonomie*) új kiindulóponttal vált központi fogalommá: a kifejezés meghatározó, kanti értelmezésében elsősorban az egyén saját szabadságára vonatkozó képességével, „önrendelkezésével” (*Selbstbestimmung*) volt egyenértékű. A kora 19. században az ausztriai liberális gondolkodók a fogalmat mindkét említett dimenzióban használták: véleményük szerint ugyanis Ausztria jövőbeli, alkotmányos államiságának az addigi uralkodói abszolutizmussal szemben mind az egyéni szabadságjogokat, mind pedig a közösségek (*Gemeinde*) autonómiáját is garantálnia kellett. Ezen elveknek úgy a koronatarományok (*Länder*) szintjén, mint az alsóbb szintű közigazgatásban is érvényre kellett jutniuk.¹⁰

A Habsburg Monarchia multietnikus jellege miatt a 19. század során megjelent és teret nyert az a gondolat is, miszerint ennek a „nemzetiségi államnak” (*Nationalitätenstaat*) garantálnia kell a nemzetiségek mint közösségek egyenjogúságát is (*Gleichberechtigung der Nationalitäten*). Ennek az elképzelésnek a hirdetői szerint a nemzetiségek emancipációja oldotta volna mind a közösségek egymás közötti viszályait, mind pedig ellentéteiket a birodalmi kormányzattal – azaz hozzájárult volna az ún. „nemzetiségi kérdés” (*Nationalitätenfrage*) megoldásához. Ennek hangoztatásában – az államjogi érvelés fenntartása mellett – vezető szerepet játszottak a korabeli cseh politikusok is.¹¹

Ebben a vonatkozásban különösen fontos megemlíteni a cseh nemzet „atyjaként” számontartott František Palacký föderalizmus-konceptcióját. A politikus ugyanis 1848/49 forradalmi időszakában a Habsburg Monarchia nemzeti alapon történő újjászervezése mellett érvelt. Az új föderatív állam alapjait a történelmi jog, a nyelvi közösségek és a földrajzi tényezők figyelembevételével megszervezett nemzeti területek szolgáltatták volna – amelyek egyike természetesen a Cseh

⁸ HLAVAČKA-HÁJEK, 2018. 317–318.

⁹ TRENCSENYI-BAÁR-JANOWSKI-FALINA-KOPEČEK, 2016a. 214–215.

¹⁰ BINDER, 2006. 239–240.

¹¹ STOURZH, 1985. 17–19.

Királyság volt. Fontos megjegyezni, hogy Palacký koncepciója ugyanakkor egy erős birodalmi kormányzat és államegység fennmaradásával is számolt. Ennek oka abban rejlett, hogy a cseh politikus Monarchia-víziójának ellenpontjait elsősorban a (nagy)német egységállam létrejötte, valamint a cári Oroszország terjeszkedése mint lehetőségek jelentették. Ezek nem csupán a Habsburg Birodalom felbomlásával fenyegettek, de népeinek, s különösen a cseheknek újfajta idegen uralmak alá való kerülésével is.¹²

Az erre irányuló kísérletek¹³ ellenére a Monarchia föderatív átalakulása nem következett be sem 1848/49-ben, sem az ezt követő időszakban; azonban a nemzetiségi egyenjogúság jogelvét végül Ausztria 1867-es, ún. „decemberi alkotmánya” (*Dezemberverfassung*) tartósan is rögzítette. Az alaptörvény az 1867-es osztrák-magyar kiegyezés és Ciszlajtánia mint alkotmányos állam létrejöttének politikai következménye volt. A decemberi alkotmányt az a birodalmi tanács (*Reichsrat*) vitatta meg és fogadta el, amely ezentúl Ausztria saját törvényhozó szervének számított, és amelynek képviselőházában (*Abgeordnetenhaus*) a különféle nemzetiségek politikai képviselője is biztosítva volt. Bár az így megszülető alaptörvény nem ismerte el jogi alanyként Ausztria ún. „néptörzseit” (*Volksstämme*), 19. paragrafusával mégis jogos igényként rögzítette az állampolgároknak a „nemzetiségük ápolására és megőrzésére” vonatkozó törekvéseit. Ezek a határozatok a nemzeti autonómiával kapcsolatos diskurzus egyik új kiindulópontjaként szolgáltak.¹⁴

Mindezen előrelépések ellenére a cseh nemzeti érdekeket képviselő politikusok körében általános felháborodást keltett a tény, miszerint a Cseh Királyság nem részesült a Magyar Királysághoz hasonló bánásmódban. A cseh politikusoknak a dualista struktúrával szembeni tiltakozásai miatt 1870/71-ben felmerült annak a lehetősége is, hogy az ausztriai kormányzat eleget tegyen az államjogra vonatkozó cseh követeléseknek.¹⁵ Az ezt a célt nyomatékosító cseh felszólalások kezdetben a cseh politikai nemzet (*böhmische politische Nation*) és a Cseh Királyság autonómiájának elismerését várták a bécsi kormánytól és a Habsburg-dinasztiától.¹⁶ A „cseh politikai nemzet” mint koncepció nem véletlenszerűen jelent meg a szövegben: a cseh nemzeti érdeképviselet az 1867-et követő időszakban a magyar politikai nemzet sikeres példája nyomán modellezte le érvrendszerét.¹⁷ 1870 decemberében a cseh tartományi gyűlés képviselői pedig olyan memorandumot írtak Friedrich Ferdinand von Beust birodalmi kancellárnak, amely komplex rendszerbe helyezte és újabb fogalmakkal bővítette politikai nyelvük eszköztárát.

Az emlékiratban a képviselők a dualista berendezkedésre (*dualistische Gestaltung*) olyan hatalmi rendszerként hivatkoztak, amely a lakosság többségét (*Majorität*) alkotó szlávokat a magyar és német „néptörzsek” uralma (*Herrschaft*) alá kényszerítette. Ezzel szemben a történelmi államjog érvrendszere a cseh politikai nemzet

¹² TRENCSENYI–BAÁR–JANOWSKI–FALINA–KOPÉČEK, 2016b. 255–256.

¹³ Az 1849-es kemsieri alkotmányt, valamint az 1860-as októberi diplomát a kortársak és az utókor egyaránt föderációs kísérletekként értelmezték, amelyek azonban nem váltak a tervezett ausztriai, illetve monarchiabeli államreformok tartós alapjává.

¹⁴ STOURZH, 1985. 74–75; 189–193.

¹⁵ MUTSCHLECHNER, 2022b.

¹⁶ PALACKÝ ET AL., 1870a. 1–2.

¹⁷ SZFORLUK, 1982. 102.

„egyéniségét” (*Individualität*), azaz önrendelkezésre (*Selbstbestimmung*) való igényét fejezte ki. A cseh érdekképviselő az ekkor már érvényben lévő ausztriai alkotmányos jogelvekre való hivatkozással, s azok tágabb kontextusba helyezésével igyekezett tovább erősíteni érvelését. Állításuk szerint ugyanis az egyéni szabadságjogok és a nemzetiségi egyenjogúság kiteljesítését éppen a „nemzetek” vagy „népek önrendelkezésének” (*Selbstbestimmung der Nationen, der Völker*) általános elve tette volna lehetővé. Ennek érvényesülése nyomán Ausztria és a kor meghatározó államformájává a föderációnak (*Föderation*) kellett volna válnia.¹⁸

A „nemzeti önrendelkezés” koncepciója igazi újdonságot jelentett a cseh érdekképviselő politikai nyelvében. Ez olyan egyetemes kulcsszóként jelent meg, amely túlmutatott az ausztriai diskurzus addigi határain. Ugyanis míg az autonómia elsősorban a Habsburg Monarchia fogalomtörténeti és politikai hagyományain belül értelmezhető koncepció volt, addig az önrendelkezés fogalma – a cseh érvelés szerint – a nemzet létezéséből, saját identitásából szervesen fakadó igényt jelölt. Az erre való hivatkozást az a befolyásos, német liberális intellektuális közeg tette időszerűvé, amelyet meghatározott a német nemzetállami egység korabeli kialakulása. Az ezt a folyamatot kísérő német diskurzus ugyanis elsősorban a népek önrendelkezésére hivatkozott, mint a nemzeti egység jogalapját szolgáltató koncepcióra.¹⁹ A cseh vonatkozásban ugyanakkor a népek önrendelkezési jogának ellenfogalmaiként egyértelműen a dualista berendezkedés és az ennek révén érvényesülő, a többségi akaratot elnyomó faji uralom (*Racenherrschaft*) koncepciói működtek. Ezek alternatívája nem a német mintájú független nemzetállamiság, hanem a nemzetiségi egyenjogúságot kiteljesítő, föderatív alapokra helyezett Habsburg Monarchia lett volna, amely gondolat szervesen fakadt a Palacký-féle cseh és az ausztriai politikai hagyományból. Az előbbi kötődés már csak azért sem volt véletlen, mert Palacký maga is egyike volt azon politikusoknak, akik megalakították ezeket a korabeli cseh álláspontot tükröző szövegeket.

1871-ben azonban – a reformtervekkel kapcsolatos ausztriai német és magyar kormányzati ellenállás miatt – végül nem jött létre egy olyan újabb kiegyezés, amely az Osztrák–Magyar Monarchiát cseh–osztrák–magyar föderációvá fejlesztette volna tovább. Ennek a kudarcnak egyenes folyománya volt az, hogy a dualista rendszerrel szembeni tiltakozás és a cseh államjogra való hivatkozások a századfordulói nem vesztek erejükből. Ez az érvelés összekötésben maradt az autonómia kiteljesítésére vonatkozó ausztriai diskurzussal. E koncepciók töretlen népszerűségével szemben a „nemzeti önrendelkezés” 1870 után elvesztette kulcsfogalmi státuszát a cseh nemzeti érdekképviselő politikai nyelvében, s csupán sporadikusan bukkant fel a nemzeti jogok kontextusában.

¹⁸ PALACKÝ ET AL., 1870b. 1–2; 1870a. 3–4.

¹⁹ KLUKE, 1963. 30–32. Kutatásaim alapján a „népek önrendelkezési joga” már korábban, 1848/49 során is felbukkant az ausztriai diskurzusban. A korabeli liberális politikusok azonban az önrendelkezési jog alanyaként ekkor még inkább a „népet” (*Volk*), mint az állampolgárok közösségét, mintsem az egyes nemzeti csoportokat azonosították. Az önrendelkezési jog mint fogalom elsősorban a német egységesítés már említett hatására töltöttez fel nemzeti tartalommal a liberális diskurzusban. (Érdekes módon az 1848/49-es forradalmak során inkább a restaurációra törekvő abszolutista államhatalom volt az, amely a Habsburg Monarchiában az egyes nemzeti közösségek szimpátiáját a népek önrendelkezési jogának felidézésén keresztül próbálta megnyerni.)

A késő 19. század érdekes fejleménye volt az, hogy az ún. „ócseh” liberalizmussal szemben új pártok jelentek meg a cseh politikai színtéren. Ezek döntő része (ifjúcsehok, agráriusok, politikai katolicizmus stb.) a hagyományos politikai nyelvezetnek megfelelő, közös nézőpontot alakított ki a cseh nemzet Ausztrián belüli helyzetével kapcsolatban. Azonban más politikai csoportok már radikálisan új nézeteket tettek magukévá. A cseh szociáldemokraták például kevésbé a nemzeti, mintsem a szociális egyenjogúság kérdését tartották szem előtt. Képviselőik 1897-ben bocsátották ki ún. államjogellenes nyilatkozatukat, amely a munkások társadalmi értelemben vett emancipációját követelte – a cseh nemzeti érdekképviselő addigi céljaival és toposzaival szemben.²⁰

A szociáldemokrata állásfoglalás okai abban a politikai és társadalmi kontextusban voltak keresendők, amit a modernizálódó Ciszlajtánia jelentett a századfordulón. A késő 19. századi Ausztria gazdasági és kulturális fejlődése szélesebb tömegek számára tette lehetővé a politikai mozgalmakba való bekapcsolódást.²¹ Az új politikai tömegmozgalmak egyike, a szociáldemokrácia a liberális elitizmussal szemben politikai nyelvén a „nemzetet” nem csupán a kiváltságos helyzetben lévőkkel azonosította, hanem annak politikai fogalmába beemelte a „nép” egészét – különösen az addig marginalizált munkásosztályt. A munkásmozgalom ellenfeleiként pedig nem annyira a korabeli államformát vagy az egyéb nemzeteket, mintsem a nemzeti eliteket tartotta számon. A szociáldemokrácia baloldali populista retorikájának fókuszában ezért a demokratikus és szociális reformokra irányuló követelések álltak.²² A munkásmozgalom térnyerését nagyban segítették azok a választójogi reformok (1882, 1897, 1907), amelyek végül az általános választójog ausztriai bevezetéséhez, valamint a politikai képviselői rendszer átalakulásához vezettek.²³ Ennek hatására az 1907-es választások után összeülő *Reichsrat*ban már Ausztria Szociáldemokrata Pártja rendelkezett a legtöbb mandátummal.²⁴ Az eleinte ennek alszervezeteként működő cseh munkásmozgalom a csehországi tartományi választásokon hasonlóképpen élvezhette ezeknek a fejleményeknek az áldásos hatását. Elvégre a párt mind az 1907-es, mind az 1911-es választásokon a legtöbb szavazatot kapta cseh nemzeti versenytársaival szemben.²⁵

A cseh szociáldemokrácia azonban – szociális és demokratikus fókusza ellenére – a nemzeti érdekeknek az osztrák államiságon belül való képviselői iránt sem volt érzéketlen. Ennek hátterében elsősorban az a küzdelem állt, amit az ausztriai munkásmozgalom cseh szárnya vívott – saját pártjának vezetésével szemben. Ausztria Szociáldemokrata Pártjának élpolitikusai ugyanis a német kulturális közegben szocializálódtak; ők egyszerre hangoztatták a munkásmozgalom nemzetek fölötti erejét és a német kultúra fölényét a szlávokkal szemben. Ezzel az állásponttal szemben a cseh szociáldemokraták egyszerre kardoskodtak saját csoportjuknak a mozgalmon belüli autonómiája, valamint a cseh nemzet egyenrangúsága mellett.²⁶

²⁰ AGNEW, 2004. 148–149; 153.

²¹ COHEN, 2007. 249–250.

²² BENEŠ, 2017. 3–4.

²³ COHEN, 2007. 250.

²⁴ SCHARF, 2022.

²⁵ AGNEW, 2004. 154.

²⁶ WHITESIDE, 1962. 34–36.

Az ilyen, a munkásmozgalom egységét fenyegető feszültségek feloldására tett kísérletet Ausztria Szociáldemokrata Pártjának 1899-es, Brünnben (Brnóban) elfogadott programja. Ennek szövege rögzítette azt az elképzelést, miszerint a jövő Ausztriájának liberális „nemzetiségi államból” szociális és demokratikus „nemzetiségi szövetségi állammá” (*Nationalitätenbundesstaat*) kell átalakulnia. Ezen folyamat kiindulópontját a koronatarományi rendszer reformja jelentette volna; a szociáldemokraták szerint Ausztria közigazgatási rendszerének a jövőben a területi alapon meghatározott nemzeti önkormányzatiságra (*national abgegrenzte Selbstverwaltungskörper, Selbstverwaltungsgebiete*) kellett épülnie. Ez tette volna lehetővé azt, hogy a szakszervezetek mintájára politikai egyesületként értelmezett nemzetek autonóm öngazgatásban részesülhessenek (*seine Angelegenheiten völlig autonom besorgen*).²⁷

A brünni program szövege rámutat arra, hogy a „nemzeti autonómia” (*nationale Autonomie*) elsősorban a „területi öngazgatás” szinonimájaként működött a korban; a területi értelmezés ennek csupán egyik formáját jelentette. Az 1899-es határozatok ellenére a nemzeti autonómia területi alapú felfogása az ausztriai szociáldemokrácia keretein sem vált dominánssá. Így például az ún. „területi elv” (*Territorialprinzip*) nagyhatású alternatíváját vázolta fel Otto Bauer 1907-es, *A szociáldemokrácia és a nemzetiségi kérdés* (*Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*) című művében. Ebben a szerző az ún. „személyiségi elvre” (*Personalitätsprinzip*) hivatkozva a nemzetet nem a terület, hanem a kulturális identitás alapjaira épülő közösségként értelmezte. Bauer ezért nem egy, a koronatarományi rendszert felváltó, területi és nemzeti alapú átalakulást látott Ausztria jövőjében. Elképzelése sokkal inkább a nemzetek mint öngazgató, a közigazgatási, gazdaság- és kultúrpolitikai feladatokat ellátó testületek autonómiájára vonatkozott a korabeli államon és a koronatarományokon belül.²⁸

Bauer gondolataival szemben a cseh szociáldemokrácia az 1899-es határozatok elfogadásával egy Ausztrián belüli, ám csak a nemzet által lakott területeket lefedő nemzeti autonómia megvalósítását tűzte ki céljául; ezzel pedig nyomatékosította elhatárolódását az államjogi diskurzustól, valamint annak a dualista rendszer megreformálására és a történelmi Cseh Királyságra formált követeléseitől. A cseh munkásmozgalom politikusai azután is tartották ezt az álláspontjukat, hogy 1911-ben leváltak Ausztria Szociáldemokrata Pártjáról.²⁹ Ez az álláspont egy olyan kérdés megoldási lehetőségét is felvetette, amely az államjogi érvelés szempontjából igencsak problematikussá vált a korban.

A cseh koronatarományok területén ugyanis egy jelentős számú, egyre nagyobb öntudattal bíró német népcsoport volt található; ezt a közösséget a 19. század folyamán nehezen lehetett integrálni az alapvetően nyelvi-kulturális alapon meghatározott cseh nemzet kereteibe.³⁰ Az ebből fakadó nemzetiségi ellentétek a decemberi alkotmányra is hatással voltak. A cseh túlsúlytól tartó német képviselők hatására került be ugyanis az 1867-es törvények közé az a passzus, amely a koronataromá-

²⁷ N. N., 1899.

²⁸ BAUER, 1907. 353–358.

²⁹ AGNEW, 2004. 150.

³⁰ TRENCSENYI–BAÁR–JANOWSKI–FALINA–KOPEČEK, 2016c. 175–176.

nyok területén élő nemzetiségek mindegyike számára biztosította az anyanyelvi oktatást. Ez a szabályozás egyidejűleg azt is kijelentette, hogy az oktatásban egyetlen csoport sem kötelezhető egy másik néptörzs nyelvének elsajátítására. A cseh tartományok területén ez azt a veszélyt volt hivatott elhárítani, hogy a német nyelv háttérbe szoruljon a csehvel szemben az oktatásban, illetve a hivatali szférában.³¹

Az államjogi érvelés képviselői a német ellenérzésekkel szemben leginkább csak a nemzetiségi egyenjogúság elvének tiszteletben tartására, illetve a felvilágosodás-korabeli, ún. „bohémizmus” (*Bohemismus*) örökségére hivatkozhattak.³² Ez utóbbi eszme – a magyar *hungarus*-tudathoz hasonlóan – a kora újkori identitásokra épített, amelyek az etnikai helyett a történelmi területi, illetve a társadalmi kötődéseket helyezték előtérbe. Ennek nyomán az államjogi érvelés képviselői előszeretettel beszéltek a „cseh koronatarományok közös népéről” (*böhmisches Volk*), valamint annak „cseh” (*tschechische*) és „német” (*deutsche*) részeiről.³³ A cseh képviselők már említett, az 1870/71-es államjogi kísérlet során nagy szerepet kapó politikai nemzet-koncepciója is ezt a közösségképet képviselte, s kívánta az aktív lojalitás fókuszaként bemutatni a birodalmi központ felé. Ez a nemzetiségeken túlmutató felfogás azonban egyre kevésbé vonzó alternatívát jelentett a modern nacionalizmusok vonzásával szemben.

Ezért vált 1870/1871 során a cseh nemzeti érdekképviselet számára különösen fontossá az, hogy a cseh államjogi érvelés ausztriai sikere érdekében a helyi nemzetiségi feszültségek a gyakorlatban is feloldásra találjanak. A cseh képviselők bizottsága (Kommission) ezért az 1870-es csehországi tartományi gyűlésen (Landtag) ünnepélyes ígéretet tett arra, hogy a nemzetiségi egyenjogúság ausztriai jogelvét a Cseh Királyság továbbra is tiszteletben tartja majd. Újdonság volt azonban, hogy a bizottság ennek kiteljesítését az ún. nemzeti kúriák (*Nationalcurie*) rendszerének megteremtésétől várta el. Ezek a testületek kollektív alapon látták volna el az egyes nemzetek érdekképviseletét, s vétójoggal bírtak volna a törvényhozással kapcsolatban. A közös ügyek csak a nemzetiségi kompromisszum elve alapján haladhattak volna előre.³⁴ Az államjogi kísérlet kudarca azonban ezeket a terveket is magával sodorta.

A megoldás hiányában tovább erősödő cseh–német ellentét nagy szerepet játszott a „nemzeti kisebbségek” (*nationale Minoritäten, nationale Minderheiten*) fogalmának lassú ausztriai előretörésében is. Fontos megjegyezni, hogy az osztrák nemzetiségi állam törvényi keretein belül e fogalom nem létezett jogi kategóriaként; ez ellentétes lett volna a nemzetiségi egyenjogúság alkotmányban rögzített elvével. A korabeli diskurzus a „nemzeti kisebbség” kifejezéssel eredendően egy adott nemzetiségnek a helyi közigazgatási egységben belül megnyilvánuló, annak össznépességéhez mérten meghatározott hátrányát jelölte a „(nemzeti) többséggel” szemben. A fogalom ekkor még a politikai, vallási és egyéb értelemben vett „kisebbség” koncepciójával volt párhuzamos.³⁵

³¹ STOURZH, 1985. 56.

³² HASLINGER, 2010. 68–69.

³³ SZPÖRLUK, 1982. 103.

³⁴ Ladislav Frh. von František képviselő beszéde a csehországi tartományi gyűlésen, 1870. „III. Sitzung der 2. Jahres-Session 1870”, 1871. 29–32.

³⁵ ADORJÁNI–BARI, 2019. 18–19.

Az általános választójogon és a többségi szavazaton alapuló demokrácia kialakulása, valamint a koronatartományi rendszer nemzeti-területi alapú reformjával kapcsolatos tervek azonban új eshetőségeket vetettek fel. Mind realisabb veszélynek tűnt, hogy a lokálisan kisebbségbe szoruló népcsoportok permanens hátrányt szenvednek majd az egyes területek domináns közösségeivel szemben; az ezzel kapcsolatos félelmek pedig tovább szították a már létező nemzetiségi indulatokat. Nem véletlen, hogy az ausztriai szociáldemokrácia 1899-es brünni programja külön pontban tett hitet a nemzeti kisebbségek jogainak védelme mellett, amelyet a jövőbeli osztrák nemzetiségi szövetségi állam parlamentje volt hivatott törvénybe iktatni.³⁶ Bauer már említett művében kifejezetten az urbánus német és cseh kisebbségek kérdéseit említette meg mint a nemzetiségi konfliktusok tárgyát képező problémák egyikét. Ő maga a probléma megoldását abban látta, hogy a helyi kisebbségek a közjog által elismert testületekbe (*öffentlich-rechtliche Körperschaften*) szerveződjenek. Ezek voltak hivatottak a kisebbségi közösségek belső életét igazgatni – hasonlóan a többségi nemzetek Bauer által vizionált szervezeteihez.³⁷ A szociáldemokrata politikus koncepciójának „területenkívülisége”, a területi alapú gondolkodással való szembehelyezkedése így egyfelől a nemzeti kisebbségek problémáját, másrészt a „nemzetinek” tekintett területek fölötti civakodást hivatott volt rendezni. Ennek eredménye – Bauer reményei szerint – az lett volna, hogy a nemzetek közötti, s a munkásmozgalmon belüli konfliktusok helyét az osztályalapú gondolkodás, az osztályharc veszi át az osztrák belpolitikában.

Ezekkel a problémákkal kapcsolatban azonban nem csupán a cseh szociáldemokrácia írta felül az addigi nemzeti hagyományokat a századfordulón. A korábban ifjúcseh politikusként és filozófusként aktív Tomáš Garrigue Masaryk 1900-ban alapította meg saját politikai formációját, az ekkor még kicsiny és marginális Cseh Realista Pártot. Ennek képviselőjeként Masaryk szembeszállt a korábban általa is képviselt cseh államjogi érveléssel. A realista politikus a nemzetet immáron kulturális jelenségként azonosította, amely természetes jogokkal rendelkező saját öngazgatására nézve. Az ausztriai alkotmánnyal összhangban Masaryk ezt nem csupán a csehekre, de a cseh koronatartományok kebelén élő németekre is vonatkoztatta; fő céljának ezért a cseh–német megbékélés és együttműködés elérését tartotta. Ennek érdekében a realista politikus nem a Cseh Királyság egységének restaurálását, hanem a cseh koronatartományok korabeli szerkezetének reformját irányozta elő. Masaryk elsősorban a körzeteknek (*Kreise*) mint alsószintű adminisztrációs egységeknek a nemzetiségi határok mentén történő átalakítását tartotta fontosnak. A tartományi gyűléseken emellett nemzeti kúriák (*curiae*) képviselték volna az egyes nemzetiségi csoportok érdekeit.³⁸ Ez utóbbi gondolat a cseh nemzeti érdekképviselő 1870-es elképzeléseit elevenítette fel.

A cseh–német ellentét feloldása és az együttműködés elérése érdekében Masaryk elfogadta a két nemzetiség identitásainak teljes különválását és az ún. „cseh–német” (*českonemecký*) öntudat eltűnését is. A Realista Párt az államjogi érvelés nemzetkonceptiója helyett a 19. századi cseh és szlovák nacionalizmus egy korábbi

³⁶ N. N., 1899.

³⁷ BAUER, 1907. 235; 533.

³⁸ SZPORLUK, 1982. 106–107.

gondolatát elevenítette fel: a „csehszlovák” (*československý*) összetartozás tudatát.³⁹ A csehszlovakizmus újjáélesztése mögött azon megfontolás rejlett, amely potenciált látott a csehek és szlovákok szövetségében, a korabeli dualista hatalmi rendszer ellen történő közös fellépésben. Fontos megjegyezni, hogy 1914 előtt ez a gondolat egyáltalán nem számított népszerűnek a cseh politikában.⁴⁰

Ilyen formában a Realista Párt programja érdekesen vegyítette a nemzeti autonómia testületi és területi értelmezéseit sajátos nemzetkonceptiójával. A politikai formáció fő céljait (cseh autonómia, cseh–német ellentét feloldása) és hozzáállását (kulturális nemzetkép, az államjogi érveléssel való szembehelyezkedés, nemzeti egyenjogúság, a „nemzeti autonómia” új típusú értelmezése) tekintve azonban könnyen észlelhetők párhuzamok a korabeli cseh szociáldemokrácia nézeteivel.

A cseh nemzeti érdekképviselőt pártjai azonban sem a történelmi államjog, sem pedig az alternatív elgondolások mentén történő érveléssel nem értek el jelentős eredményeket – még a századforduló után egyre demokratikusabbá váló Ausztriában sem. A cseh politikai pártok közül egyesek – más nemzetek politikai formációival egyetemben – a patthelyzet felett érzett frusztrációjukban az obstrukció eszközéhez fordultak a birodalmi tanácsban; ez hamar lehetetlenné tette a *Reichsrat* működését. Az ausztriai kormányzat erre az alkotmány által lehetővé tett, ún. szükségrendeleti kormányzás bevezetésével reagált. Ezek a folyamatok együttesen alkotmányos válsághoz, s 1914 márciusában a *Reichsrat* felosztatásához vezettek.⁴¹ Mindazonáltal a meglévő problémák és elégedetlenségük ellenére 1914 előtt a cseh társadalom és a cseh politikai pártok döntő többsége – már csak a vonzó alternatívák híján is – a Habsburg Monarchia keretein belül képzelte el a nemzet jövőjét.⁴²

Világháborús kontextusok és cseh(szlovák) reakciók

Az I. világháború kitörése hamar olyan új helyzetet teremtett, amely hosszú időre leszűkítette az ausztriai cseh politikai érdekképviselő mozgóterét. Ez elsősorban a birodalmi kormányzat azon döntésének volt köszönhető, amely katonai irányítás alá helyezte Ciszlajtániát. Az osztrák vezérkar a háborút állameszményének érvényesítésére használta fel: egy apolitikus, militarizált és központosított Ausztria kiépítésére. Ennek eredményeképpen került sor az alkotmányos élet felfüggesztésére, valamint a hadigazdaság, a katonai bíraskodás és a szigorú cenzúra rendszerének bevezetésére 1914 nyarán.⁴³

A katonai vezetés a háborús morál szempontjából bizalmatlansággal tekintett Ausztria szláv népességére, így a cseh nemzeti mozgalomra is, amely szerintük nem lelkesedett túlzottan a Habsburg Monarchia háborús részvétele iránt. A cseh politikai pártokat így 1915 nyarán letartóztatások, bebörtönzések sora sújtotta;

³⁹ HASLINGER, 2010. 93.

⁴⁰ MARZIK, 1990. 191–192.

⁴¹ MUTSCHLECHNER, 2022a.

⁴² REES, 1992. 8.

⁴³ JUDSON, 2016. 391–393.

a bíróságok nemegyszer halálos ítéletet is hirdettek a vádlottak felett. Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy ez utóbbiak jelentős részét nem hajtották végre. Az ilyen módon sarokba szorított és nyilvánosan hallgatásra kényszerített cseh politikai érdekképviselő az 1915–1917 közötti időszakot elsősorban belső érdekegyeztetéssel és egységének megteremtésével töltötte.⁴⁴

Ezzel szemben a korábban marginális politikai tényezőnek számító Tomáš Garrigue Masaryk előtt új utak nyíltak meg. A realista politikus már a háború előtt kiterjedt külföldi kapcsolatrendszerrel rendelkezett. Ennek az ismeretségi körnek különösen fontos tagja volt a skót történész és Monarchia-szakértő Robert William Seton-Watson. Kettejük 1914 októberi, rotterdami találkozásán Masaryk egy radikálisan új tervet prezentált Seton-Watson előtt: a Habsburg Monarchia felbomlásának és egy önálló csehszlovák nemzetállam (*independent Bohemia*) vízióját.⁴⁵ Ez utóbbi a kulturális alapokra helyezett csehszlovakizmus nemzetképét kombinálta az államjogi érvelésnek a történelmi cseh koronatarományokra formált igényével. Politikai emigrációba vonulása után, 1915 szeptembere és 1917 áprilisa között Masaryk ezeket az ideákat Nagy-Britannia közvéleménye előtt is igyekezett népszerűsíteni.⁴⁶

A cseh politikus világháború utáni visszaemlékezései szerint Seton-Watson meglepetéssel konstataálta a cseh államjogi érvelés megjelenését az új nemzetállammal kapcsolatos tervekben; a skót történész ezzel kapcsolatban arra figyelmeztette beszélgetőpartnerét, hogy a brit közönség köreiben sokkal inkább az ún. „nemzetiségi elv” (*nationality principle*) koncepciója tett szert népszerűségre.⁴⁷ Ausztriának a nemzetiségi államon belüli „autonómiára” fókuszáló diskurzusával szemben a korabeli Nagy-Britanniában valóban ez a fogalom dominálta a nemzeti viszonyokkal kapcsolatos gondolkodást. A csehszlovák politikai emigráció fogalomtárát ezért jellemezte egyfajta, a későbbiekben bemutatott kettősség. Ez persze nem akadályozta meg a csoport vezetőjét, Masarykot, hogy intenzíven kommunikálja álláspontját a brit nagyközönség felé. A különféle röpiratok, kiadványok mellett a legjelentősebb publikációs felületet a Seton-Watson által alapított *The New Europe* (*Az új Európa*) címmel megjelenő angol nyelvű hetilap biztosította, amely 1916 októberétől jelent meg. Az újság szerkesztőségét és írógárdáját egy olyan transznacionális csoport alkotta, amelynek tagjai a Habsburg Monarchia nemzetiségeinek politikai emigránsai, valamint az antant államainak szakértői közül kerültek ki. Többek között Masaryk is aktív, oszlopos tagja volt ennek a szerzői gárdának. A *The New Europe* elsősorban az antant országait, illetve szűkebb értelemben Nagy-Britannia politikai és kulturális elitjét tekintette közönségének; politikai víziója pedig a demokratikus nemzetállami rendszer kialakítása volt.⁴⁸

1917 februárjában olyan változások álltak be az I. világháború ideológiai frontján, amelyek a csehszlovák politikai emigráció és az ausztriai cseh pártok helyzetét és politikai nyelveit is erősen befolyásolták. Oroszországban ugyanis kitört a forradalom, amely a cári uralom helyett egy demokratikus államiség megteremtését

⁴⁴ REES, 1992. 14–21.

⁴⁵ SETON-WATSON–SETON-WATSON, 1981. 110–111.

⁴⁶ MASARYK, 1969. 94.

⁴⁷ MASARYK, 1969. 28.

⁴⁸ MAY, 1961. 51–53.

irányozta elő. A felkelők egyik nagyhatású jelszavuknak pedig nem más, mint a „népek önrendelkezési jogát” választották. A háborús veszteségek, valamint a kialakult élelmezési válság miatt mind elégedetlenebb ausztriai lakosokat feltűzelték ezek a fejlemények. A birodalmi kormányzat ennek ellensúlyozásaképpen liberális reformokat vezetett be; többek között újra összehívta az 1914 márciusa óta nem üléselő birodalmi tanácsot.⁴⁹

Az ausztriai cseh pártok ezzel hosszú idő után újabb esélyt kaptak a nemzeti érdekek nyilvános képviselőre, azonban e tekintetben több oldalról is nyomás nehezedett rájuk. A radikalizálódó ausztriai cseh népesség azt várta el képviselőitől, hogy az idők szavát követve azok is új, forradalmi eszméket karoljanak fel. Az ausztriai cseh politikusoknak három év után nyilvánosan kellett reagálniuk arra az alternatívára is, amit a csehszlovák politikai emigráció képviselt a nemzet jelenével és jövőjével kapcsolatban. Míg az ausztriai kormány az ettől való elhatárolódást várta el a hazai cseh érdekképviselőtől, addig az emigráció titkos üzenetben kérte őket a birodalmi központtal szembeni erélyes fellépésre. A hazai cseh pártok jelentős részét 1916 novemberétől a „Cseh Unió” (Česky svaz) fogta össze, amelyhez a nemzeti összetartás nevében már a szociáldemokraták is csatlakoztak.⁵⁰ A cseh politikai pártoknak most már ezen a szövetségen keresztül kellett választ adniuk a kor kihívásaira 1917. május 30-ától, a Reichsrat újrainításának első napjától.

Az Ausztriában lezajló változásokkal párhuzamosan Masaryk Londonból Szentpétervárra utazott, hogy testközelből figyelhesse az orosz forradalom alakulását. A politikus már Oroszországban, 1917/18 telén kezdte meg *Az új Európa: A szláv álláspont* című, angol nyelvű könyvének megírását. E mű Masaryk a korabeli problémákkal kapcsolatos álláspontját foglalta össze; ez a szerző interpretációjában egyfajta össz-szláv jelleggel bírt. A mű címét, illetve tartalmának és fogalmainak jó részét a politikus egyértelműen a Seton-Watson-féle *The New Europe*-ből emelte át. Masaryk művét csak 1918 októberében fejezte be, miután Oroszországból az Amerikai Egyesült Államokba utazott. Az oroszországi forradalmak, illetve a világháború kései fázisának változásai nyomán a könyv eredeti szerkezete jelentős változtatásokon esett át.⁵¹

Ausztria 1867 és 1914 közötti történetének, valamint az I. világháború kontextusának hosszas ismertetésére azért volt szükség, mert ezek jelentős mértékben meghatározták a cseh(szlovák) politikai érdekképviselő politikai nyelveit és fogalomkészletét a döntő jelentőségű 1917-es és 1918-as években. Tanulmányom következő fejezetében Masaryk angol nyelvű *Az új Európájában*, valamint az ausztriai cseh pártoknak a *Reichsratban*, német nyelven előadott érvrendszerit fogom összehasonlítani. Ezek kulcsfogalmait egymás mellett fogom tárgyalni, rávilágítva a politikai nyelvekben rejlő fontos különbségekre és hasonlóságokra. Reményeim szerint ez elősegíti majd a korabeli cseh érdekképviselőnek a Habsburg Monarchiához és a birodalmi hagyományokhoz kapcsolódó álláspontjainak transznacionális kontextusokban való megértését. Ebben a fejezetben a diskurzusban történt változásra, valamint ennek jelentőségére szeretnék majd rámutatni.

⁴⁹ REES, 1992. 29–33.

⁵⁰ REES, 1992. 24–27; 39–40.

⁵¹ RYCHLIK, 2017. 69.

A (cseh)szlovák érdekképviselet politikai nyelvei transznacionális megvilágításban 1917–1918-ban

1917. május 30-án, a Reichsrat megnyitásának napján František Staněk agrárpárti politikus olvasta fel a Cseh Unió várva-várt közleményét, amely különféle hatásokat tükrözött. Az Unió magát olyan szervezetként definiálta, amely a cseh koronartartományok népének képviselőit (*Vertreter des böhmischen Volkes*) egyesítette magában. Ez utóbbiak a dualista Ausztria-Magyarország egy olyan szövetségi állam (Bundesstaat) való átalakulását (*Umgestaltung*) követelték, amelyet szabad és egyenjogú nemzeti államok (*freie und gleichberechtigte nationale Staaten*) alkottak volna. Ezek egyike azon hangsúlyozottan demokratikus (*demokratische*) állam lett volna, amely a „csehszláv (csehszlovák) nép törzseit” (*Stämme des tschecho-slavisches Volkes*) volt hivatott egyesíteni. A cseh képviselők irányadó elvként a népeknek a szabad fejlődéshez és önrendelkezéshez való természetes jogára (*natürliche Recht der Völker auf Selbstbestimmung und freie Entwicklung*) hivatkoztak. Ez a csehszlovák nép esetében azon a történelmi jogon (*historisches Recht*) keresztül érvényesült, amely kijelölte a nemzeti állam történelmi határait (*historische Grenzen*) is.⁵²

Míg a korábban marginális csehszlovák nemzetkoncepció a csehszlovák politikai emigráció hatására vált a nyilatkozat egyik kulcsfogalmává, addig a „népek önrendelkezési joga” a februári orosz forradalom befolyását tükrözte a szövegben. Bár a fogalom használatának voltak cseh történelmi előzményei, az azt felhasználó, már említett 1870-es memorandumot elsősorban liberális politikusok szövegezték. Ezzel szemben a századforduló és az I. világháború Oroszországában a „népek önrendelkezési joga” a helyi szociáldemokrácia politikai nyelvének része volt. Esetükben az irányadó forrás a nemzetközi munkásmozgalom volt, amely 1865-től kezdve időszakos jelleggel hivatkozott a fogalomra. A mozgalom nyilatkozataiban a nemzeti önrendelkezés tágon értelmezett joga egyrészt a nemzetek idegen uralom alól való felszabadulását, másrészt a nemzeti közösség keretein belül a jogi és szociális értelemben vett egyenlőség megvalósítását jelentette.⁵³

A munkásmozgalmi hagyományok folytatásaként Oroszország Szociáldemokrata Pártjának 1903-as programja leszögezte, hogy az orosz államot alkotó nemzetek mindegyike jogosult a nemzeti önrendelkezésre. Az ígéret valóra váltása azonban már arra a jövőbeli demokratikus köztársaságra (*демократическая Республика*) várt volna, amelynek ellenfogalmaként a központosított birodalmat irányító cári autokrácia operált. A programszöveg tömör fogalmazásából azonban nem derült ki, hogy a „nemzeti önrendelkezés” pontosan mit is takart a soknemzetiségű Orosz Birodalom keretein belül. A koncepciót e tekintetben a program harmadik pontja helyezte kontextusba, amely az „önkormányzatiság” kiépítését irányozta elő az egyes helyi közösségek részére.⁵⁴ Az önkormányzatiságot az oroszországi szociáldemokrácia nemzeti vonatkozásban elsősorban nem területi, hanem testületi

⁵² František Staněk agrárpárti képviselő beszéde a birodalmi tanácsban, 1917. május 30. „Haus der Abgeordneten. 1. (Eröffnungs-)Sitzung der XXII. Session am 30. Mai 1917”, 1920. 34.

⁵³ MARK, 2008. 21–22.

⁵⁴ *The Program of the Social Democrats (1903)*, 2022.

értelemben fogta fel; e tekintetben jelentős hatást gyakorolt a helyi munkásmozgalmra az osztrák Otto Bauer már említett, a „személyi elv” alapján felépített nemzeti autonómiakonceptiója.⁵⁵

A fogalomnak azonban nemsokára egy másik oroszországi értelmezése is napvilágot látott a szociáldemokrata párt fővonalával szembeszálló Vlagyimir Iljics Lenin tollából. A szakadár „bolsevikok” vezetője *A nemzetek önrendelkezési jogáról* című, 1914-es művében fejtette ki saját koncepcióját. Lenin értelmezésében a fogalom nem kevesebbet jelentett, mint a nemzet döntési jogát saját államának megteremtésére, s ennek folyományaképpen az „idegen” vezetésű államoktól való elszakadásra. A bolsevikok vezetője szerint mindez a kapitalista fejlődés logikájából következett, amelyhez a legjobb feltételeket a nemzetállam modellje szolgáltatta.⁵⁶ Ugyanakkor ennek az álláspontnak a kialakulásában az a félelem is szerepet játszhatott, miszerint a nemzetiségközpontú gondolkodás átvételével az oroszországi szociáldemokrácia egyébként is darabokra hullik majd – osztrák forrásához hasonlóan.⁵⁷

Végül, de nem utolsósorban az ún. národnyik hagyományra építő Szociálforradalmár Párt 1905-ös programjában a nemzeti önrendelkezés „korlátlan jogának” újabb értelmezését szolgáltatta, amennyiben a „föderális kapcsolatok” kialakítását szorgalmazta Oroszország népei között.⁵⁸ A Szociálforradalmár Párt felfogása az osztrák szociáldemokrata államkonceptiójával mutatott párhuzamot, amely a nemzeti alapú területi autonómiák rendszerére alapozta Ausztria jövőjét.

1917 februárját követően, a forradalmi Oroszország kontextusában a nemzeti önrendelkezésnek ez a három értelmezése versengett egymással. Közülük a legnagyobb befolyással – legalábbis a kezdeti hónapokban – a fogalom föderatív alapokon történő felfogása bírt. Ennek hátterében elsősorban az orosz forradalmi kormányzat és a területi autonómia elérésére törekvő nem-orosz népek út- és konszenzuseresése állt.⁵⁹ Ezek a folyamatok a forradalmi Oroszország külpolitikáját is meghatározták: az új orosz államvezetés 1917. április 4-én olyan közleményt bocsátott ki, amelynek víziója szerint az I. világháború utáni békének a népek önrendelkezési jogára kellett volna épülnie.⁶⁰

Nem véletlen, hogy a Cseh Unió politikusai számára egyértelműen a „népek önrendelkezési joga” vált a kor egyik, egyetemes jelentőséggel bíró kulcsfogalmává. Érveiket már ez a transznacionális koncepció keretezte, szemben az ausztriai autonómia-diskurzussal.⁶¹ A népek önrendelkezési joga ugyanis egy erős

⁵⁵ MEISSNER, 1976. 56–57.

⁵⁶ LENIN, 1972.

⁵⁷ MEISSNER, 1976. 57.

⁵⁸ *The Program of the Socialist-Revolutionaries (1905)*, 2022.

⁵⁹ KLUKE, 1963. 40–41.

⁶⁰ CHERNEV, 2011. 372.

⁶¹ Helyhiány okán csupán utalni tudok arra a tényre, miszerint az ausztriai cseh pártok nem egyedül, légiures térben operáltak a *Reichsrat* politikai közegében. Épp ellenkezőleg: már a világháború előtt, s annak során is együttműködtek egyéb nemzetiségek képviselőivel. Ezek közül a délszláv politikusok szintén a népek önrendelkezési joga nevében követelték saját államuk megalakítását a Monarchián belül. Ezzel szemben az ukrán/rutén képviselők az önrendelkezési jogon keresztül továbbra is autonómiaigényüket hangoztatták, amit az ukrán/rutén nemzetiség által is lakott Galícia tartománya kapcsán kívántak érvényesíteni.

hivatkozás volt a korabeli Oroszország politikai kontextusára: egy, a Habsburg Monarchiával szomszédos, vele ellenséges, a forradalom lángjaiba boruló, demokratizálódó és föderalizálódó, birodalmi és soknemzetiségű közegre. A politikusok ezáltal egyszerre tudtak gesztusokat tenni a radikalizálódó cseh népesség felé, valamint nyomást gyakorolni a birodalmi kormányzatra a Monarchián belüli reformok, vagyis az államjog érvényesítése, a föderatív, szövetségi állam kialakítása, valamint a nemzetiségi egyenjogúság ilyen értelemben történő kiterjesztése érdekében.

Fontos tényező volt azonban a népek önrendelkezési jogának a „demokrácia” (*Demokratie*) jelszavával való összekapcsolódása is. Ezek a fogalmak ugyanis nem csupán a cseh nemzet Ausztrián belüli státuszára és az Oroszországban lezajló folyamatokra, hanem a ciszlajtániai politikai élet közelmúltjára és jelenére is reflektáltak. E tekintetben a demokrácia és a (nemzeti) önrendelkezés olyan ellenfogalmakkal szemben nyertek értelmet, amelyekkel a cseh politikusok az ausztriai politikai rendszer háború alatti, károsnak vélt változásait jelölték. Ilyen volt a három évig tartó katonai kormányzás „abszolutizmusa” (*Absolutismus*),⁶² az osztrák állam háború alatti központosítása, illetve az erre való törekvések (*Zentralismus*),⁶³ az ezt képviselő német (számszerű) kisebbség tovább növekvő és anakronisztikus uralma (*Herrschaft*),⁶⁴ valamint az ausztriai élelmezési válság és ennek sikertelen kezelése, amelyet a cseh politikusok egyenesen a nemzet ellen irányuló „kiéheztetési politikaként” (*Aushungerungspolitik*) értelmeztek.⁶⁵ Ezek a fogalmak azokat a már említett, 1914 utáni folyamatokat írták le, amelyek leépíteni látszottak az 1867-es alkotmány liberális jogelveinek és az 1907 utáni képviseleti demokrácia alapjaira támaszkodó államot.

Ugyanakkor a Cseh Unió politikusai a Reichsratbeli nyilatkozataikban továbbra is a Habsburgok államát jelölték meg a nemzet életének kereteként. A cseh képviselők többek között a dinasztia és a Monarchia érdekeivel (*Interesse der Dynastie und der Monarchie*) támasztották alá a reformok fontosságát is.⁶⁶ A cseh szociáldemokraták felszólalásaiban visszatérő, a hagyományos államkeretek fontosságát jelző elem maradt az osztrák nemzetiségi szövetségi állam kialakításának gondolata.⁶⁷ Azt a tényt, hogy a népek önrendelkezési joga a föderációs gondolattal kapcsolódott össze az ausztriai cseh politikai érdekképviselet fogalomhasználatában, legalább annyira az ausztriai politikai hagyományoknak lehetett betudni, mint a szomszédos Oroszországban lezajló folyamatok hatásának.

⁶² Antonín Němec szociáldemokrata képviselő beszéde a birodalmi tanácsban, 1917. szeptember 26. „Haus der Abgeordneten. – 23. Sitzung der XXII. Session am 26. September 1917.”, 1920. 1231.

⁶³ Antonín Kalina képviselő beszéde a birodalmi tanácsban, 1917. szeptember 28. N. N., „Haus der Abgeordneten. – 25. Sitzung der XXII. Session am 28. September 1917.”, 1920. 1311–1312.

⁶⁴ František Udržal agrárpárti képviselő beszéde a birodalmi tanácsban, 1917. július 6. „Haus der Abgeordneten. – 15. Sitzung der XXII. Session am 6. Juli 1917.”, 1920. 690–691.

⁶⁵ Bohuslav Franta ifjúcseh képviselő beszéde a birodalmi tanácsban, 1917. október 23. „Haus der Abgeordneten. – 33. Sitzung der XXII. Session am 23. Oktober 1917.”, 1920. 1718–1719.

⁶⁶ František Staněk agrárpárti képviselő beszéde a birodalmi tanácsban, 1917. május 30. „Haus der Abgeordneten. – 1. (Eröffnungs-)Sitzung der XXII. Session am 30. Mai 1917.”, 1920. 34.

⁶⁷ Antonín Němec szociáldemokrata képviselő beszéde a birodalmi tanácsban, 1917. szeptember 26. „Haus der Abgeordneten. – 23. Sitzung der XXII. Session am 26. September 1917.”, 1920. 1231.

A Habsburg Monarchiára mint a cseh nemzetet magába foglaló struktúrára való utalások azonban 1918 elején kezdtek látványosan eltűnni. A Reichsrat cseh képviselői január 6-án az ún. vízkereszti nyilatkozatukban újfent a csehszlovák államiság megteremtését követelték a népek önrendelkezése nevében, azonban már a Habsburg-dinasztia bárminemű említése nélkül.⁶⁸ Ennek a radikális bizalomvesztésnek a háttérében az Oroszországgal 1917 végén folytatott breszt-litovszki béketárgyalások tapasztalatai álltak. Ezek nyomán vált ugyanis világossá a cseh képviselők számára, hogy a Monarchia politikai vezetése csak a szomszédos birodalomra vonatkozóan fogadja el a népek önrendelkezési jogát. Így erősödött fel az ausztriai cseh érdekképviselet fogalomtárában a megteremtendő cseh állam „szuverenitása” (*Souverenität*) mint az önrendelkezéssel szorosan összefüggő koncepció. Ez már nemcsak a nemzet közjogi értelemben vett, de a törvényhozással (*Gesetzgebung*) és a végrehajtói hatalommal (*Executive*) kapcsolatos pénzügyi (*fiskalische*) és gazdasági (*wirtschaftliche*) értelemben vett önállóságának igényét is felvetette, s mindinkább megkérdőjelezte a birodalmi keretek legitimitását.⁶⁹ A gazdasági érvek vonatkozásában különösen fontos volt az a háttérben zajló folyamat, hogy a lakosság élélményét ekkor már a nehezen funkcionáló ciszlajtán állam helyett nemzetiségi civil szervezetek biztosították.⁷⁰ Az élélményi helyzet nehézségei és az állami funkciók a nemzetiségi közösségek által történő átvételének logikus következménye volt az, hogy az állami önállóság (*staatliche Selbständigkeit*) megteremtését követelő hangok új legitimációt kaptak.⁷¹

A „népek önrendelkezési joga” mint a Cseh Unió politikusai által használt kulcsfogalom ekkor nem csupán párhuzamot mutatott a bolsevik értelmezéssel, hanem annak hatása alatt is állt. A birodalmi kormányzattal szembeni bizalomvesztés mellett ebben az a tény is szerepet játszott, hogy 1917 októberében a bolsevikok vették át az irányítást Oroszország felett; kormányzatuk hivatalosan is elfogadta a népek önrendelkezési jogát, amely lehetővé tette a nemzetek birodalmuktól való elszakadását. Ennek a politikának a sarokköve az 1917. november 2-án kibocsátott *Nyilatkozat Oroszország népeinek jogairól* (*Декларация прав народов России*) című kiáltvány volt. Ez a nem-orosz népek elszakadása és nemzetállamaik megalapítása előtt nyitott utat – ráadásul éppen a nemzetiségek szuverenitással (*суверенность*) való felruházása nevében.⁷² Ennek az elhatározásnak a háttérében az a megfontolás állt, hogy a szecessziós mozgalmak és az államon belüli feszültségek fokozódása a világforradalom előtt közezik ki az utat. A központi hatalmak és a bolsevik Oroszország által 1918 márciusában megkötött breszt-litovszki béke pedig a nemzetközi szerződések sorában elsőként legitímálta a népek önrendelkezési jogát mint a birodalmakból való kiválás és a nemzetállamok megteremtésének lehetőségét.⁷³

⁶⁸ REES, 1992. 80.

⁶⁹ Gustav Habermann szociáldemokrata képviselő beszéde a birodalmi tanácsban, 1917. december 18. „Haus der Abgeordneten. – 50. Sitzung der XXII. Session am 18. Dezember 1917.”, 1920. 2685–2686.

⁷⁰ JUDSON, 2016. 426–428.

⁷¹ Antonín Klofáč nemzeti szocialista képviselő beszéde a birodalmi tanácsban, 1918. január 22. „Haus der Abgeordneten. – 53. Sitzung der XXII. Session am 22. Jänner 1918.”, 1920. 2815.

⁷² ULIANOV (LENIN)–DZHUGASHVILI (STALIN), 1985.

⁷³ CHERNEV, 2011. 370–372.

Figyelembe véve ezeket a tényezőket, könnyen kijelenthető, hogy a cseh politikusok a nemzeti önrendelkezés bolsevik értelmezésének átvételével már a nemzet jövőjének a Habsburg Monarchián kívüli alternatíváira utaltak.

A fenyegetés elhárítására vajmi kevésnek bizonyultak a birodalmi kormányzat 1918-as reformtervei, amelyek az autonómiadiskurzus keretein belül igyekeztek kielégíteni a nemzetiségek követeléseit. Ezek az elképzelések elsősorban az 1917 október–novembere során kabinetfőnökként aktív Ludwig Polzer-Hoditz nevéhez voltak köthetőek. A tervek értelmi szerzője a „nemzeti autonómia elveit” (*Prinzipien nationaler Autonomie*) a koronatarományi rendszer keretein belül kívánta érvényesíteni; ez nem más jelentett volna, mint a helyi körzetek (*Kreise*) nemzeti alapon történő átszervezését és a nemzetiségek mint testületek kulturális értelemben vett öngazgatásának megteremtését. Ez végeredményben a Bauer-féle személyi elvű nemzeti autonómia rendszerének életbeléptetését jelentette volna, egyetlen fontos különbséggel: Polzer-Hoditz javaslata ugyanis számolt egy minél erősebb központi hatalom fennmaradásával is.⁷⁴ Ezeket a terveket a birodalmi kormányzat 1918 tavaszán terjesztette elő megvitatásra a Reichsratban. A cseh képviselők válasza pedig megsemmisítő volt: nemzeti önrendelkezésükre, független államiságukra irányuló követeléseiket nem lehetett a nemzeti autonómia fogalmával azonosítani, de annak harmatgyenge verzióival leszerelni sem.⁷⁵

A népek önrendelkezési jogának ausztriai népszerűségével szemben Masaryk *Az új Európában* sokkal inkább a nemzetiségi elvet (*nationality principle*) kezelte kulcsfogalomként. Nem véletlenül: a szerző a Habsburg Monarchia felbomlásának és a csehszlovák nemzetállamiság gondolatát abban a brit közönségben igyekezett népszerűsíteni, amely a nemzeti ügyekre nézve ezt a koncepciót tekintette irányadónak. Ez nagymértékben volt köszönhető annak a hatásnak, amit a 19. századi német és olasz nyelvű jogirodalom fejtett ki. Így például Nagy-Britanniában ismertek voltak Pasquale Stanislao Mancini olasz jogász és külügyminiszternek a „nemzetállammal” (*national state*) mint a modernitás modelljével kapcsolatos meghatározó gondolatai. Mancini szerint ugyanis az államot felépítő és megerősítő tényezőként ábrázolta a nemzetiségi érzést, mint az abban osztozó közösség kollektív szabadságérzetének kifejező eszközét. A nemzetállam az olasz jogász leírásában demokratikus, konszenzuson alapuló, „természetes” és időtálló konstrukcióként jelent meg, szemben az erőszakkal létrehozott és összetartott „mesterséges” soknemzetiségű államokkal.⁷⁶ Hasonlóképp a nemzetiségi elv mentén történő államszervezést jelenítette meg az európai fejlődés modelljeként a befolyásos svájci jogász, Johann Caspar Bluntschli angolra is lefordított műve, az *Államtan*.⁷⁷ Ezeknek a Nagy-Britanniában teret nyerő nézeteknek a forrásait természetesen nagyban befolyásolta az olasz és a német egység kialakulása, amely javarészt pont a Habsburg Monarchiával szemben történt meg.

A cseh nemzetkoncepciót kulturális alapokra helyező, valamint a korabeli német jogirodalmat is jól ismerő Masaryk számára egyébként sem jelenthetett

⁷⁴ RUMPLER, 2016. 1216–1222.

⁷⁵ Karel Baxa nemzeti szocialista képviselő beszéde a birodalmi tanácsban, 1918. március 6. „Haus der Abgeordneten. – 69. Sitzung der XXII. Session am 6. März 1918.”, 1920. 3497.

⁷⁶ LIOY, 1891. 216–217.

⁷⁷ BLUNTSCHLI, 1892. 97–104.

problémát a „nemzetiségi elv” ismerete és alkalmazása. A csehszlovák politikai emigráció fogalomkészletén belül némi ellentmondást csupán a cseh államjogi érvelés egyidejű használata okozhatott. Azonban ennek a kettőségeknek az utólagos magyarázata sem ütközik különösebb nehézségekbe, s nem indokol a Seton-Watsonéhoz hasonló meglepődést (ha hihetünk Masaryk emlékiratainak). A cseh államjog felkarolása mögött valószínűleg a jövőbeli nemzetállam stratégiai érdekeivel kapcsolatos megfontolások, illetve az a cél állhattak, hogy a csehszlovák politikai emigráció elnyerje a külföldi cseh közösségek szimpátiáját. Ez utóbbiak erős Ausztria-ellenességük mellett szorosan kötődtek az óhazához és ismerték a korabeli cseh politika fogalmait is.⁷⁸ Valódi nehézséget sokkal inkább az a tudatlanság és érdektelenség jelentett, amelyet a brit közvélemény tanúsított Ausztria-Magyarország belső ügyei kapcsán. Ehhez jött még hozzá a brit politikai elitnek az a berögződése, amely a Habsburg Monarchiát az európai hatalmi rendszer szerves részének tekintette.⁷⁹ A Masaryk előtt álló kihívás tehát elsősorban az volt, hogy a brit közvéleménnyel elfogadtassa a csehszlovák nemzetállamiság ügyét – a célközönség által ismert kulcsfogalmak használatával.

Az új Európa című mű ebben a szellemben az egyetemes modernitás részeként mutatta be a nemzetiségi elvet. Masaryk értelmezésében a 18. század nemzeti ébredése tette központi jelentőségűvé az anyanyelvet mint az érzelmek és gondolatok kifejező eszközét. Johann Gottfried Herder német filozófus elképzelései nyomán ekkor vált meghatározóvá az az elképzelés is, miszerint az emberi létezés természetes egysége a nemzet lenne, és hogy a korabeli politikai struktúráknak ez alapján kellene felépülnie. A „nemzet(iségi elv)” ellenfogalmát Az új Európában az „állam” koncepciója jelentette. Ez nem egy anarchista típusú, általában vett „államellenességet” jelölt (még ha a szerző fogalomhasználata ezt az értelmezést esetenként indokoltta is tehette volna). Masaryk ellenfele sokkal inkább a nem nemzet-, hanem államközpontú, antidemokratikus és a középkori „monarchikus” és „teokratikus” hagyományokra épülő gondolkodás volt. A „teokrácia” (*theocracy*) egy világpolitikai jelentőségű, ideológiai harcban annak a „demokráciának” (*democracy*) az ellenfogalma volt, amely összefüggött a nemzetiségi elvvel, és amelynek a történelmi fejlődés eredményeképpen, e párosításban kellett társadalmi-politikai modellé válnia.⁸⁰

A „teokratikus” politikai gondolkodást Masaryk véleménye szerint természetesen a hódítás szellemében tobzódó sovinizta német, „pángermán” elit, illetve leginkább a Habsburg Monarchia állameszménye testesítette meg. A cseh érdekvédelem történelmi hagyományait követve a szerző a dualista államot az 1867-es kiegyezést „jogi nézőpontból” (*legal point of view*) értelmezte és a cseh államjognak (*state rights*) a Habsburg-dinasztia által való elárulásának tartotta. Az új Európa szempontjából azonban ez egy marginális jelentőséggel bíró érv volt. Sokkal nagyobb hangsúllyal esett latba az, hogy Masaryk a nemzetállami modellel szemben a soknemzetiségű Habsburg Monarchiát „kevert államként” (*mixed state*) ábrázolta. Ennek létezése csupán abban a kora újkori periódusban volt legitim, amikor

⁷⁸ KORÁLKA, 1989. 183–184.

⁷⁹ MAY, 1961. 40.

⁸⁰ MASARYK, 1972. 46–47; 57–58; 65.

a birodalom „Csehország”, „Ausztia”⁸¹ és „Magyarország” önkéntes föderációjaként (*federation*) működött. Ezzel szemben a Monarchia jelenkori politikai rendszere „a többség a kisebbség által való szervezett elnyomására” (*the organized oppression of the majority by the minority*) épülő anakronizmus volt, amelynek el kellett tűnnie az új Európa térképéről.⁸²

Masaryk a nemzeti önrendelkezés jogát – ahogy a cseh nemzeti diskurzus korábbi kulcsfogalmait is – a nemzetiségi elv fogalmi keretrendszerébe illesztette. A szerző szerint ugyanis ez utóbbi a 18. század vége óta meghatározó politikai erőként (*political power*) volt jelen, mint történelmi tény (*historical fact*) csupán elismerést nyert az I. világháború során.⁸³ A Cseh Unió politikusai kulcsfogalomként kezelték a népek önrendelkezésének jogát, azt azonban elsősorban a Habsburg Monarchia mint „nemzetiségi állam” keretein belül létező cseh nemzet lehetőségeire vonatkoztatták. Ezzel szemben Masaryk a nemzetiségi elvet tette központi jelentőségűvé. Ennek egyetemes és törvényszerű logikájából egyenesen következett a Habsburg Monarchia mint „kevert állam” felbomlása és a nemzetállami rendszer létrejötte.

Az új Európa angolszász kontextusa ellenére a Woodrow Wilson amerikai elnökre való hivatkozások elhanyagolhatónak bizonyultak a műben, ami némileg meglepő lehet azzal a tekintélyes pozícióval szemben, amit a politikus a nemzeti önrendelkezésről szóló szakirodalomban tölt be. Masaryk méltatta ugyan az államfő demokratikus és a nemzetek egyenjogúságára vonatkozó elveit, azonban híres 14 pontját kifejezetten konzervatívnak ítélte meg a Habsburg Monarchiával mint háborús ellenséggel kapcsolatos álláspontja miatt. Nem véletlenül: Wilson programjának tizedik pontja még 1918. január 8-án is csupán „az autonóm fejlődés leghabzóbb lehetőségét (*the freest opportunity of autonomous development*)” ígérte Ausztia–Magyarország népeinek (*peoples*).⁸⁴

Az amerikai elnök részéről szó sem volt tehát a népek önrendelkezési joga vagy a nemzetiségi elv melletti elköteleződésről. Wilson csupán később, a bolsevik befolyás térnyerésének ellensúlyozásaképpen kezdte el maga is használni a nemzeti önrendelkezés fogalmát.⁸⁵ Az amerikai elnök koncepciója azonban kifejezetten homályos maradt: a politikus ugyanis ezalatt a „jól meghatározott nemzeti törekvések” (*well-defined national aspirations*) kielégítését, valamint az esetleges területi változásoknak a helyi lakosság akaratával összefüggő mivoltát értette. Csak 1918 őszére vált bizonyossá az, hogy az amerikai elnök a Habsburg Monarchiával szemben legitimiként ismeri el a helyi nemzeti csoportok elszakadási törekvéseit – ahogy azt Masaryk is konstataulta *Az új Európában*.⁸⁶

A nemzeti önrendelkezés joga kapcsán Woodrow Wilson a cseh politikusok *Reichsrat*-beli diskurzusának visszatérő, de mégsem igazán kiemelkedő figurája volt. 1918 ősze előtt befolyásosabb hivatkozási alapnak számított a Monarchia

⁸¹ Az „Ausztíára” való hivatkozás ez esetben történelmi anakronizmus volt, mivel a Német-római Birodalom Habsburgok által uralt tartományai ekkor még nem alkottak állami egységet.

⁸² MASARYK, 1972. 61–62; 75–77; 132.

⁸³ Uo., 65.

⁸⁴ MASARYK, 1972. 42–44.

⁸⁵ MANELA, 2006. 42.

⁸⁶ MASARYK, 1972. 43–45.

és a bolsevik Oroszország külpolitikája, amely a fogalom egy határozott és radikális értelmezését ültette át a gyakorlatba. Ennek ékes bizonyítékát nyújtották azok a nemzetállamok, amelyek az Orosz Birodalomból szakadtak ki 1918 elején. Masarykék mozgalmát és vele az önálló csehszlovák nemzetállamiság koncepcióját a Monarchiával ellenséges kormányzatok jelentős része pedig már az amerikai elnök előtt elismerte. Wilson neve sokkal inkább abban a nemzetközi kontextusban vált elsődleges hivatkozási alappá, amelynek 1918 vége felé már nem volt meghatározó része sem a polgárháború káoszába süllyedő Oroszország, sem a már bomlásnak indult Habsburg Monarchia. Ebben a politikai közegben az amerikai elnök lett az a befolyásos és népszerű külföldi politikus, aki a „forradalmi átalakulás (és káosz)” helyett az „új rend” szimbólumává vált, és akire hivatkozva tovább lehetett erősíteni a születőfélben lévő csehszlovák nemzeti állam koncepciójához kapcsolódó érvelést.

Mivel azonban a nemzeti önrendelkezés és a nemzetiségi elv képviselői egyaránt ragaszkodtak az államjogi érvelés által körülírt területekhez, a koncepció problémás örökségével, a cseh koronatarományok német lakosságának kérdésével is kénytelenek voltak szembesülni. A népek önrendelkezési jogának egyetemességéből logikusan következett az, hogy ennek lehetősége a helyi németiséget is megillette. A népcsoport érdekeit a *Reichsrat*ban képviselő politikusok között különösen meghatározó gondolattá vált a korban az, hogy a jogelvnek esetükben Csehország németek által lakott területeinek (*Deutschböhmen*) ausztriai koronatarományá szervezését kell jelentenie.⁸⁷

A Cseh Unió politikusainak alternatívája ezekre a követelésekre az az ígélet volt, amely szerint jövőbeli nemzeti államukban a helyi németek „nemzeti autonómiában” részesültek volna,⁸⁸ amely kijelentés folytonosságot teremtett a koncepciónak az ausztriai „nemzetiségi államon” belüli korábbi diskurzusával. A nemzeti autonómia új kereteit az ausztriai cseh érdekképviselet azonban már a „nemzeti államban” jelölte ki. Ugyanakkor a homályos ígéretnek sokáig nem tartalmaztak konkrétumokat a jövővel kapcsolatban.

Ezen a tényálláson Antonín Klofáč 1918. január 22-én elhangzott beszéde változtatott; a cseh nemzeti szocialista képviselő ugyanis e probléma megoldása kapcsán a baueri személyi elvű nemzeti autonómia koncepciójára, annak külföldi, valamint cseh történelmi példáira hivatkozott. A cseh politikus a helyi német politikusok szeparatizmusát „nevetségesnek” (*lächerlich*) bélyegezte, s elvetette. Véleménye szerint ugyanis a cseh koronatarományok lakossága túl vegyes volt ahhoz, hogy a cseh többség (*böhmische Majorität*) és a kisebbségek (*Minoritäten*) által lakott területeket élesen el lehessen választani egymástól. Klofáč a probléma „szláv típusú megértése” (*slawische Verstehen*) kapcsán azokat a törvényeket látta mérvadónak, amelyeket az Ukrán Népköztársaság új nemzetállama⁸⁹ fogadott el 1918 elején.⁹⁰

⁸⁷ RUMPLER, 2016. 1228.

⁸⁸ Adolf Stránský független képviselő beszéde a birodalmi tanácsban, 1917. június 12. „Haus der Abgeordneten. – 15. Sitzung der XXII. Session am 12. Juni 1917.”, 1920. 137.

⁸⁹ Ukrajna a bolsevik hatalomátvétel után szakadt el az Orosz Birodalomtól, amely tényállást a már említett breszt-litovszki béke tette nemzetközi értelemben hivatalossá.

⁹⁰ Antonín Klofáč nemzeti szocialista képviselő beszéde a birodalmi tanácsban, 1918. január 22. „Haus der Abgeordneten. – 53. Sitzung der XXII. Session am 22. Jänner 1918.”, 1920. 2814.

A „személyi elvű nemzeti autonómia-törvény” (*Законі про національно-персональну автономію*) az ausztriai szociáldemokrácia baueri koncepcióját igyekezett átültetni a soknemzetiségű Ukrajna valóságába. Ennek nyomán a helyi orosz, zsidó és lengyel közösségek jogot kaptak arra, hogy politikai érdekképviseletüket saját nemzeti egyesületeikre bízassák, amelyek a közösségek belső életét is irányították volna.⁹¹ Klofáč továbbá a cseh politikusok 1870-es, a csehországi tartományi gyűlésen előterjesztett javaslataira is hivatkozott történelmi példaként. Ez a nemzeti kúriák rendszerén keresztül garanciát jelentett volna a (német) kisebbség elnyomása ellen (*Garantie gegen jede Vergewaltigung der Minorität*). A cseh nemzeti szocialista képviselő szavai nyomán kirajzolódott tehát egy olyan ígéret, amely szerint a jövő csehszlovák állama (*böhmisch-slowakischer Staat*) személyi alapú nemzeti autonómiát biztosított volna a német kisebbség számára.⁹²

Masaryk *Az új Európában* igen hasonló, ámbár kevésbé konkretizált felvetésekkel élt. A csehszlovák politikai emigráció vezetője magától értetődőnek tartotta, hogy a jövőbeli nemzetállamok nem lesznek teljesen homogének. Egyes régiókban ugyanis a lakosság vegyes mivolta miatt lehetetlen lett volna pontos határokat húzni a különféle nemzetiségek területei között. A szerző például a jövőbeli csehszlovák állammal kapcsolatban igen kategorikusan jelentette ki azt, hogy annak északnyugati körvonalait a történelmi cseh koronatarományok határai jelölik ki. A szerző könyvének egy pontján utalt annak lehetőségére, miszerint a határokat esetleg módosítani lehetne a háború utáni Ausztria mint német állam javára, azonban azt is leszögezte, hogy ez csupán csökkentené a nemzeti kisebbségi csoportok létszámát. Masaryk emellett hivatkozott arra a tényre is, miszerint ezeknek a többségében németek által lakott területeken cseh diaszpórák is megtalálhatóak voltak.⁹³

E problémák tárgyalása azonban nem csupán a jövőbeli Csehszlovákia kapcsán bírt jelentőséggel, hanem fontos kapcsolódási pontnak számítottak az I. világháború azon transznacionális diskurzusához is, amely mind nagyobb érdeklődést mutatott a „nemzeti kisebbségek” helyzete iránt. Így például a fogalom megjelent és nagy fontosságra tett szert az *Organisation Centrale pour une Paix Durable* korabeli tervezeteiben is. A befolyásos szervezet a semleges, valamint a háborúban álló országok neves tudósait és publicistáit gyűjtötte egybe a béke előkészítése és megteremtése céljából. Az egyesület már 1915-ös, ún. minimálprogramjában kulcsfogalmi státuszt adott a „nemzeti kisebbségek” koncepciójának: a nemzeti kisebbségek törvény előtti egyenlősége, a vallásgyakorlásra és nyelvhasználatra vonatkozó jogai a béke alapvető feltételeiként tűntek fel.⁹⁴ Ehhez hasonlóan a Seton-Watson-féle *The New Europe* is kulcsfontosságú tényezőnek tartotta a kisebbségek jogait (*rights of minorities*) a háború utáni rendezés szempontjából, ahogyan ezt a hetilap alapító kiáltványa is leszögezte.⁹⁵

⁹¹ LIEBER, 1987. 28.

⁹² Antonín Klofáč nemzeti szocialista képviselő beszéde a birodalmi tanácsban, 1918. január 22. „Haus der Abgeordneten. – 53. Sitzung der XXII. Session am 22. Jänner 1918.”, 1920. 2814.

⁹³ MASARYK, 1972. 84; 142; 183.

⁹⁴ ANDREWS, 1916. 19. Fontos megjegyezni, hogy az *Organisation Centrale pour une Paix Durable* tagjai közé osztrák–magyar közéleti személyiségek is tartoztak. Ennek megfelelően lehetséges, hogy az ausztriai diskurzus hagyományai hatással voltak a „nemzeti kisebbség” koncepciójának transznacionális térnyerésére.

⁹⁵ N. N., 1916.

Mindennek megfelelően a nemzeti kisebbségek (*national minorities*) kérdése Az új Európa fogalmi rendszerének is részévé vált; tárgyalása pedig kéz a kézben járt az ausztriai autonómiadiskurzus örökségével. Masaryk a „nemzeti autonómia” (*national autonomy*) fogalma kapcsán ugyanis annak területi (*territorial*) és személyi (*personal*) variánsait különböztette meg, e koncepciók értelmezésével kapcsolatban pedig elsősorban az ausztriai szociáldemokráciára hivatkozott. A csehszlovák politikai emigráció vezéralakja elvetette annak lehetőségét, hogy a „nemzeti többségek” (*national majorities*), illetve a történelmi államisággal és fejlett kultúrával bíró nemzetek számára kielégítő alternatíva lett volna a „kevert államokon” belüli autonómia a nemzetállamisággal szemben.⁹⁶

Ugyanakkor a szerző cseppet sem volt elutasító a nemzeti autonómia kulturális alapú értelmezésével kapcsolatban. Értelmezésében ugyanis ennek megvalósítása biztosíthatta volna a jövő nemzetállamaiban a kisebbségek nyelvi jogait (*language rights*). Sőt, Az új Európa annak lehetőségét is felvillantotta, hogy a jövőbeli csehszlovák állam törvénybe iktatja majd a személyi elvű nemzeti autonómia elvét. Az utóbbi ugyanis Masaryk értelmezésében a területileg „szétszórt” (*scattered*) nemzeti kisebbségekre vonatkozott; véleménye szerint ezek létét és jogait a csehek – a helyi németekkel egyetemben – különféle javaslataikban (*proposals*) már 1914 előtt elismerték (*recognized*). A kisebbségi jogok biztosításával kapcsolatos komolyságot a szerző végül annak hangoztatásával is alátámasztotta, hogy a csehek történelmileg csakis az egyenjogúság (*equal rights*) igényét hangoztatták a helyi németekkel szemben – ez az ausztriai nemzetiségi egyenjogúság elvére utaló kijelentés volt.⁹⁷

A szerző jóslataiban továbbá a „cseh–német” identitás visszatéréseivel is számolt, amely ismét éles fordulatot jelentett háború előtti nézeteivel szemben. Szerinte ugyanis a helyi németeket csupán a sovinizta „pángermán agitáció” idegenítette el cseh szomszédjaiktól. A világháború után azonban számítani lehetett arra, hogy hazájuként ők is az új csehszlovák államot fogadják majd el.⁹⁸ E tekintetben Masaryk retorikája optimistább volt ausztriai társaiénál, akiknek nézőpontját már inkább a nemzetiségi konfliktusok elmérgesedése határozta meg. Masaryk egy 1917-es, a *New Europe*-ban publikált cikke szerint a szerző a közös identitás elősegítése érdekében is használta az angol *Bohemia* megnevezést, mint a jövőbeli államot jelölő kifejezést. Ez ugyanis a Cseh Királyság latin (*Bohemia*) és német (Böhmen) megnevezéseivel mutatott folytonosságot, azaz egy olyan hagyományt, amely Masaryk szerint a német (és lengyel) lakosság számára is meghatározó volt. A jövőbeli állam így válhatott (volna) a csehek, szlovákok és a „nem-szláv kisebbségek” (*non-Slavic minorities*) közös hazájává.⁹⁹ Fontos azonban megjegyezni, hogy a Bohemia kifejezés mellé Az új Európában már felzárkózott a „csehszlovák állam” (*Czecho-Slovak State*) fogalma is, amely sokkal inkább nemzetállamként írta le az új entitást.¹⁰⁰

A világháború vége felé közeledve, a Habsburg Monarchia győzelmi esélyeinek elűzésével mindinkább úgy tűnt, a csehszlovák politikai emigráció nézetei

⁹⁶ MASARYK, 1972. 81–83.

⁹⁷ MASARYK, 1972. 83; 142.

⁹⁸ MASARYK, 1972. 183.

⁹⁹ MASARYK, 1917. 162–163.

¹⁰⁰ MASARYK, 1972. 141.

határozzák majd meg a nemzet jövőjét. Masaryk mozgalmát ugyanis 1918 nyarától kezdve a Monarchia háborús ellenségei sorra elismerték, mint egy jövőbeli csehszlovák nemzetállam hivatalos képviselőjét. Ezzel párhuzamosan a ciszlajtán állam felbomlása, legitimitásának a nemzetiségi mozgalmak által való megkérdőjelezése visszafordíthatatlan szintre jutott. A hanyatló Ausztriával szemben az önálló nemzetállamiság mind fényesebb jövőképpé tűnt. 1918. október 16-án I. Károly császár ún. „népi” manifesztumában (*Völkermanifest*) már csak egy utolsó, kétségbeesett kísérletként hirdette meg a Monarchia szövetségi állammá való átalakulását. Ennek alapegységeit az egyes néptörzsek állami közösségei (*staatliche Gemeinwesen*) alkották volna. A császár így látta biztosítottak azt, hogy birodalma valóban a népek önrendelkezési jogának alapjaira épül majd.¹⁰¹

Négy nap múlva, 1918. október 20-án a cseh koronatarományok közigazgatása felett az a Nemzeti Tanács vette át az uralmat, amelyet az ausztriai cseh pártok hoztak létre, és amelyet éppen a népi manifesztum hatalmazott fel a feladatkör ellátására. A szervezet közgyűlése még aznap este kihirdette a független Csehszlovákia létrejöttét.¹⁰² A Nemzeti Tanács ezzel csupán annak az angol nyelvű kiáltványnak a szavait váltotta valóra, amelyet a csehszlovák politikai emigráció 1918. október 18-án adott ki Párizsban. Ez a Függetlenségi Nyilatkozat (*Declaration of Independence*) a csehszlovák nemzet természetes és történelmi jogára (*natural and historical right*) hivatkozott, amikor kihirdette annak függetlenségét és megalakította államának ideiglenes kormányát. Ez utóbbi szerint a csehszlovák nemzet annak a Kelet-Európának (*Eastern Europe*) a lakosa volt, amely a világháború végén nem a nemzeti önrendelkezés, hanem a nemzetiségi elv nyomán szerveződött újjá. Végül, de nem utolsósorban a nyilatkozat ígéretet tett arra is, hogy a nemzeti kisebbségek egyenlő jogokat fognak élvezni az új államon belül, s annak politikai életében arányos képviselők révén ők is részt vehetnek majd.¹⁰³

Összegzés

A cseh nemzet mint kollektív identitás egyik legfőbb normatív fogalmi keretét 1918-ig a Habsburg Monarchia politikai és államjogi rendszere jelentette. A 19. század korai szakaszában a centralizált, abszolutista állam politikai rendszerével szemben jelent meg a „nemzetiségi állam” koncepciója az ausztriai liberális diskurzusban, amely az „autonómia” és „nemzetiségi egyenjogúság” eszményeit volt hivatott érvényre juttatni. A cseh nemzetet képviselő csoportok politikai nyelveit ez az ausztriai diskurzus keretezte; a nemzeti érvrendszer sarokpontját képező cseh államjogi érvelés és a föderális gondolat a birodalmi állam struktúrájára vonatkozó koncepciója számára ezek a kulcsfogalmak szolgáltattak egy interkulturális dimenziót.

1867 után a cseh pártok politikai nyelveinek ellenfogalmaiként már az osztrák–magyar dualizmus és a számszerű kisebbség többség feletti uralma operáltak.

¹⁰¹ VON HABSBURG, 1918.

¹⁰² REES, 1992. 123–124.

¹⁰³ MASARYK–BENES–STEFANIK, 1918.

A cseh nemzethez köthető politikai nyelvekre a ciszlajtán államkereteken túli, transznacionális befolyást gyakoroltak a magyar politikai nemzet koncepciója, illetve (rövid ideig) a német egységesítés hatására átvett nemzeti önrendelkezés kulcsfogalma. A cseh politikai nemzet koncepciója a magyar hatás mellett annak a kora újkori hagyományokra épülő cseh identifikációs terminológiának a hatását is mutatta, amely a nemzet fogalmán keresztül koronatarományok multietnikus közösségét kívánta egybefogni. Ez azonban a 19. század során mindinkább vesztett erejéből. A felerősödő cseh–német ellentét, a kulturális nemzetkoncepciók felerősödése és a területi autonómiakoncepció ausztriai perspektíváinak hatására jelent meg a 19. század második felében a nemzeti kisebbségek fogalma és ennek vonatkozó diskurzusa, valamint a nagy hatással bíró baueri, személyi elvű nemzeti autonómiakoncepció.

Ezekre az alapokra építkezve az I. világháború során a cseh nemzeti érdekképviselő politikai nyelveit két transznacionális közegben: az ausztriai *Reichsrat*ban, valamint az angolszász kultúrközegben vizsgáltam. Rámutattam arra, hogy a cseh nemzeti érdekképviselő hosszú 19. századi politikai nyelveit az ausztriai cseh politikusok a népek azon önrendelkezési joga révén keretezték át, amely az oroszországi forradalmak hatására vált transznacionális kulcsszóvá. A csehszlovák politikai emigráció ezzel szemben az angolszász kultúrközegben elfogadott nemzetiségi elvet használta érveinek rendszerezésére. Az emigránsok számára a kezdetektől fogva az önálló nemzetállamiság kialakítása volt a cél a Habsburg Monarchia mint „kevert állam” antimodelljével szemben. Ezzel szemben az ausztriai Cseh Unió politikusai a korabeli orosz nemzetiönrendelkezés-koncepciók radikalizálódásával párhuzamosan jutottak el a dualista monarchia, a Habsburg nemzetiségi állam föderális reformjától mint hagyományos céltől a szuverén nemzeti állam megteremtéséig; ezzel párhuzamosan halványult el a birodalom jelentősége mint az aktív lojalitás fókuszáé a nemzeti közösség számára. Ennek hátterében az a jelenség is állt, hogy a cseh(szlovák) politikai szókincsek kulcsfogalmai összekapcsolódtak a demokrácia koncepciójával. A cseh politikusok a birodalmi államot mindinkább antidemokratikus, a nemzet érdekeit érvényesíteni képtelen struktúraként jellemezték; politikai nyelvük ellenfogalmaiként a háború alatti katonai kormányzást és az ausztriai államközpontosítást azonosították. Külön jelentőséggel bírt számukra a népek önrendelkezési jogának gazdasági értelemben való hangsúlyozása, amely az ausztriai élelmezési válság következménye volt. A Habsburg Monarchia így az aktív lojalitás fókusza, a nemzetnek teret adó keret helyett relacionális, a nemzettel szembeállított fogalommmá vált. Ezzel szemben Masaryk számára a demokrácia ellenpontját nem a ciszlajtán politikai élet jelene és közelmúltja, hanem az egyetemes politikai gondolkodás „teokratikus” oldala és a Habsburg Monarchia történelmi államrendszere képezte; ez törvényszerűen és szükségszerűen vezetett érvelésében a birodalmi állam felbomlásához, a független nemzetállamiság megteremtéséhez.

A világháború során a csehszlovakizmus nemzetképe mellett a vizsgált politikai nyelvek közös pontjává vált az államjogi érvelés elsajátítása, amely ismét időszerrévé tette a cseh koronatarományokon belüli nemzeti konfliktusok és a nemzeti kisebbségek helyzetének rendezését. Az ausztriai Cseh Unió politikusai ezt az ausztriai hagyományoknak megfelelően, a „nemzeti autonómia” rendszere révén

képzelték el. Ennek kapcsán a korabeli ukrajnai, illetve a cseh történelmi példákön keresztül a baueri személyi elvű nemzeti autonómiakonceptió vált hivatkozási alappá. Szintén e megoldás sejlett fel Masaryknak az ausztriai szociáldemokrácia kulcsfogalmaira való utalásain keresztül. Emellett a politikus a nemzetiségi egyenjogúság ausztriai jogelvére is utalt a jövőbeli Csehszlovákia nemzetiségi politikája kapcsán. Végül, de nem utolsósorban a csehszlovák politikai emigráció vezetője – saját háború előtti nézeteivel, illetve a korabeli ausztriai cseh tapasztalatokkal szemben – a „cseh-német” identitás visszatérésevel is számolt. Masaryk a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos nézetei ugyanakkor nem csupán a Habsburg Monarchia lokális jelenségeivel és birodalmi kereteivel, hanem az I. világháború korának a problémáival kapcsolatos, transznacionális diskurzusával is összefüggésben voltak.

Reményeim szerint ezek az összehasonlítások rámutattak arra, hogy az ausztriai Cseh Unió politikusai és a csehszlovák politikai emigráció diskurzusai egyaránt transznacionális fogalmi keretek mozgástereit igyekeztek kihasználni; ezeken belül a birodalmiság megkerülhetetlen tényezőnek bizonyult. Masarykot politikai emigránsként ugyan nem korlátozta Ausztria politikai rendszere, ám a csehszlovák államisággal kapcsolatos érvelésében mégis kénytelen volt reflektálni a Habsburg Monarchia hagyományaira. Az ausztriai cseh politikusok ezzel szemben a birodalmon belül képviselték a nemzet érdekeit. Ez 1918 végéig egy olyan transznacionális keretet jelentett, amely interkulturális dimenzióján keresztül meghatározta az általuk használt fogalmak rendszerét, miközben azt mindinkább át- és felülírták a kor egyéb transznacionális hatásai.

Tanulmányom számos hiányossággal küzd: helyhiány miatt nem tudtam bemutatni a cseh(szlovák) nemzeti érdekképviseléssel összekapcsolódó, azzal párbeszédet folytató diskurzusokat (*The New Europe*, a Reichsrat egyéb nemzetiségi képviselői), ellendiskurzusait (a Habsburg Monarchia német nemzeti és német szociáldemokrata politikusainak érvrendszerei), ahogy nem bocsátkozhatam a korabeli kulcsfogalmak teljeskörű elemzésébe sem (nemzeti önrendelkezés, föderális eszme, nemzetkonceptiók stb.). Nem volt lehetőségem az ausztriai és az I. világháborús kulcsfogalmaknak a csehszlovák politikai rendszerben való kontinuitásának bemutatására. Ezeknek a hiányosságoknak a pótlása készülő disszertációmra vár (*[Trans]national Concepts of Self-Determination and the Future of Central Europe, 1917–1918*). Mindazonáltal bízom benne, hogy írásom sikerrel helyezte el az I. világháborús cseh érdekképviselő politikai nyelveit a Habsburg Monarchia keretrendszerében, valamint mutatta ki ezekben a birodalmi hagyományok és a transznacionális hatások erős befolyását, legyen szó akár a nemzeti érvrendszer fogalmairól, akár annak ellenfogalmairól.

Véleményem szerint a birodalmak és a nemzetállamok közötti kontinuitás kérdéskörében számtalan lehetőség rejlik. Ez nem véletlenül mutat erős trendet az utóbbi évek szakirodalmában és kutatási projektjeiben.¹⁰⁴ A magam részéről meg-

¹⁰⁴ JUDSON, 2016, 442–452. A birodalmi kontinuitások vizsgálatával kapcsolatban kiemelten szeretném megemlíteni az Európai Kutatási Tanács által támogatott *Non-Territorial Autonomy as Minority Protection in Europe – An Intellectual and Political History of a Travelling Idea, 1850–2000* című projektet, amelynek 2019-ben magam is vendégkutatója voltam.

alapozottnak tekintem ezt a népszerűséget, hiszen a nemzeti történetírás bizonyos toposzainak dekonstrukciója, az „elválasztás” helyett az „összekötésre” való törekvés jelentős mértékben hozzáegíthet minket a történeti valóság és örökség teljesebb megértéséhez.

Felhasznált irodalom és rövidítések

Internetes források

The Program of the Social Democrats (1903)

The Program of the Social Democrats (1903). *Alpha History*, 2022. (<https://alphahistory.com/russianrevolution/program-social-democrats-1903/> – Utolsó letöltés: 2022. június 15.)

The Program of the Socialist-Revolutionaries (1905)

The Program of the Socialist-Revolutionaries (1905). *Alpha History*, 2022. (<https://alphahistory.com/russianrevolution/the-political-program-of-the-socialist-revolutionaries-1905/> – Utolsó letöltés: 2022. június 15.)

ULIANOV (LENIN)–DZHUGASHVILI (STALIN)

1985 ULIANOV (LENIN), V. – DZHUGASHVILI (STALIN), Josef: Declaration of the Rights of the People of Russia. (English translation first published in *The Nation* on December 28, 1919.) In: *A Documentary History of Communism*. Compiled by: DANIELS, Robert. V. London: I. B. Tauris & Co. Ltd., 1985. (<https://www.marxists.org/history/ussr/government/1917/11/02.htm> – Utolsó letöltés: 2022. június 15.)

VON HABSBERG

1918 VON HABSBERG, Karl: *An Meine getreuen österreichischen Völker!* (1918. október 17.) (https://www.europeana.eu/hu/item/9200290/bildarchivaustria_at_Preview_14284868 – Utolsó letöltés: 2022. június 15.)

Nyomtatott források

ANDREWS

1916 ANDREWS, Fannie Fern: The Central Organization for a Durable Peace. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 66. (1916. július) *Preparedness and America's International Program*.

BAUER

1907 BAUER, Otto: *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie. Marx-Studien. Blätter für Theorie und Politik des wissenschaftlichen Sozialismus. Herausgegeben von Dr. Max Adler und Dr. Rudolf Hilderling, II. Band.* Wien, Verlag der Wiener Volksbuchhandlung Ignaz Brand, 1907.

BLUNTSCHLI

1892 BLUNTSCHLI, J. K.: *The Theory of the State*. Oxford, Clarendon Press, 1892.

III. Sitzung der 2. Jahres-Session 1870

1871 III. Sitzung der 2. Jahres-Session 1870. In: *Stenografische Berichte des Landtages des Königreiches Böhmen: zweite Jahres-Session 1871*. Prag, Statthalterei-Buchdruckerei, 1871.

LENIN

1972 LENIN, V. I.: *The Right of Nations to Self-Determination*. Lenin's Collected Works. Moscow, Progress Publishers, 1972.

LIOY

1891 LIOY, Diodato: *Philosophy of Right: with special reference to the principles and development of law, Vol. 2*. London, Kegan Paul, Trench, Trübner, & Co., Ltd., 1891.

MASARYK-STEFANIK-BENES

1918 MASARYK, Thomas G. – STEFANIK, Milan R. – BENES, Edward: The Czechoslovak Republic: Text of the Declaration of Independence Adopted by the Provisional Government. *The New York Times Current History*, 9. (1918. december) 3.

MASARYK

1917 MASARYK, Thomas Garrigue: The Future Status of Bohemia. *The New Europe*, 2. (1917. február 22.) 19.

1969 MASARYK, Thomas Garrigue: *The Making of a State: memories and observations 1914–1918*. Howard Fertig, Inc. Edition. New York, NY, Noble Offset Printers, Inc., 1969.

1972 MASARYK, Thomas Garrigue: *The New Europe (The Slav Standpoint)*. New Edition. Ed.: WARREN W., Preston Warren and William B. Weist. Lewisburg, Bucknell University Press, 1972.

N. N.

1899 N. N.: Nationalitätenprogramm der Sozialdemokratischen Arbeiterpartei Oesterreichs. In: *Verhandlungen des Gesamtparteitages der Sozialdemokratie in Oesterreich abgehalten zu Brünn vom 24. bis 29. September 1899 im „Arbeiterheim“*. Wien, Verlag der Ersten Wiener Volksbuchhandlung Ignaz Brand, 1899.

1916 N. N.: The New Europe. *The New Europe*, 1. (1916. oktober 19.) 1.

Haus der Abgeordneten

„Haus der Abgeordneten. – 1. (Eröffnungs-)Sitzung der XXII. Session am 30. Mai 1917“. In: *Index zu den Stenographischen Protokollen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrates*. 12. Wahlperiode. XII. Session. (Letzte Session des Reichsrates.) 30. Mai 1917 bis 12. November 1918. Wien, Österreichische Staatsdruckerei, 1920.

„Haus der Abgeordneten. – 50. Sitzung der XXII. Session am 18. Dezember 1917“. In: *Index zu den Stenographischen Protokollen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrates*. 12. Wahlperiode. XII. Session. (Letzte Session des Reichsrates.) 30. Mai 1917 bis 12. November 1918. Wien, Österreichische Staatsdruckerei, 1920.

- „Haus der Abgeordneten. – 6. Sitzung der XXII. Session am 14. Juni 1917.“ In: *Index zu den Stenographischen Protokollen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrates*. 12. Wahlperiode. XII. Session. (Letzte Session des Reichsrates.) 30. Mai 1917 bis 12. November 1918. Wien, Österreichische Staatsdruckerei, 1920.
- „Haus der Abgeordneten. – 15. Sitzung der XXII. Session am 6. Juli 1917.“ In: *Index zu den Stenographischen Protokollen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrates*. 12. Wahlperiode. XII. Session. (Letzte Session des Reichsrates.) 30. Mai 1917 bis 12. November 1918. Wien, Österreichische Staatsdruckerei, 1920.
- „Haus der Abgeordneten. – 15. Sitzung der XXII. Session am 12. Juni 1917.“ In: *Index zu den Stenographischen Protokollen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrates*. 12. Wahlperiode. XII. Session. (Letzte Session des Reichsrates.) 30. Mai 1917 bis 12. November 1918. Wien, Österreichische Staatsdruckerei, 1920.
- „Haus der Abgeordneten. – 23. Sitzung der XXII. Session am 26. September 1917“. In: *Index zu den Stenographischen Protokollen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrates*. 12. Wahlperiode. XII. Session. (Letzte Session des Reichsrates.) 30. Mai 1917 bis 12. November 1918. Wien, Österreichische Staatsdruckerei, 1920.
- „Haus der Abgeordneten. – 25. Sitzung der XXII. Session am 28. September 1917“. In: *Index zu den Stenographischen Protokollen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrates*. 12. Wahlperiode. XII. Session. (Letzte Session des Reichsrates.) 30. Mai 1917 bis 12. November 1918. Wien, Österreichische Staatsdruckerei, 1920.
- „Haus der Abgeordneten. – 33. Sitzung der XXII. Session am 23. Oktober 1917.“ In: *Index zu den Stenographischen Protokollen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrates*. 12. Wahlperiode. XII. Session. (Letzte Session des Reichsrates.) 30. Mai 1917 bis 12. November 1918. Wien, Österreichische Staatsdruckerei, 1920.
- „Haus der Abgeordneten. – 53. Sitzung der XXII. Session am 22. Jänner 1918“. In: *Index zu den Stenographischen Protokollen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrates*. 12. Wahlperiode. XII. Session. (Letzte Session des Reichsrates.) 30. Mai 1917 bis 12. November 1918. Wien, Österreichische Staatsdruckerei, 1920.
- „Haus der Abgeordneten. – 69. Sitzung der XXII. Session am 6. März 1918“. In: *Index zu den Stenographischen Protokollen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrates*. 12. Wahlperiode. XII. Session. (Letzte Session des Reichsrates.) 30. Mai 1917 bis 12. November 1918. Wien, Österreichische Staatsdruckerei, 1920.
- „Haus der Abgeordneten. – 69. Sitzung der XXII. Session am 6. März 1918“. In: *Index zu den Stenographischen Protokollen des Hauses der Abgeordneten des Reichsrates*. 12. Wahlperiode. XII. Session. (Letzte Session des Reichsrates.) 30. Mai 1917 bis 12. November 1918. Wien, Österreichische Staatsdruckerei, 1920.

Szakirodalom

ADORJÁNI-BARI

- 2019 ADORJÁNI, Anna – BARI, László Bence: National Minority: The Emergence of the Concept in the Habsburg and International Legal Thought. *Acta Universitatis Sapientiae European and Regional Studies*, 16. (2019) 1.sz. 7–37.

AGNEW

2004 AGNEW, Hugh: *The Czechs and the Lands of the Bohemian Crown*. Stanford, CA, Hoover University Press, 2004.

BENEŠ

2017 BENEŠ, Jakub B.: *Workers and Nationalism: Czech and German Social Democracy in Austria, 1890–1918*. Oxford, Oxford University Press, 2017.

BINDER

2006 BINDER, Harald: „Galizische Autonomie“ – ein streitbarer Begriff und seine Karriere. In: *Moravské vyrovnání z roku 1905 / Der Mährische Ausgleich von 1905*. Eds.: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří. Brno, Matices moravská pro Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy, 2006. 252–255.

CHERNEV

2011 CHERNEV, Borislav: The Brest-Litovsk Moment: Self-Determination Discourse in Eastern Europe before Wilsonianism. *Diplomacy & Statecraft*, 22. (2011) 3. sz. 369–387.

COHEN

2007 COHEN, Gary B: Nationalist Politics and the Dynamics of State and Civil Society in the Habsburg Monarchy, 1867–1914. *Central European History*, 40. (2007) 2. sz. 241–278.

HASLINGER

2010 HASLINGER, Peter: *Nation und Territorium im tschechischen politischen Diskurs 1880–1938*. Collegium Carolinum 117. München, Oldenbourg Verlag, 2010.

HLAVAČKA–HÁJEK

2018 HLAVAČKA, Milan – HÁJEK, Jan: XI. The Birth of the Modern Czech Nation (1792–1848). In: *A History of the Czech Lands*. Eds.: TUMA, Oldrich – PANEK, Jaroslav. Prague, Charles University, Karolinum Press, 2018.

JUDSON

2016 JUDSON, Pieter: *The Habsburg Empire: A New History*. Cambridge, MA – London, Belknap Press of Harvard University Press, 2016.

KLUKE

1963 KLUKE, Paul: *Selbstbestimmung: vom Weg einer Idee durch die Geschichte*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1963.

KORALKA

1989 KORALKA, Jiří: A világpolitika színpadán. Egy »államnélküli nemzet« a nemzetközi kapcsolatokban 1900 és 1918 között. In: *Csehország a Habsburg-monarchiában 1618–1918*. Szerk.: BEREND T. Iván – BENEDEK Gábor. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1989. 156–196.

LIEBER

- 1987 LIEBER, George: Ukrainian Nationalism and the 1918 Law on National-Personal Autonomy. *Nationalities Papers*, 15. (1987) 1. sz. 22–42.

LÜSEBRINK

- 2016 LÜSEBRINK, Hans-Jürgen: Fogalomtörténet és fogalmi transferek: a „nemzet” esete a forradalom Franciaországában és Németországban. In: *Fogalomtörténet Koselleck után: A politikai nyelv kutatásának kortárs módszertana és gyakorlata*. Szerk.: MOLNÁR Attila Károly – NAGY Ágoston – PAP Milán. Budapest, Nemzeti Közszerkesztési Egyetem Molnár Tamás Kutatóközpont, 2016. 150–170.

MANELA

- 2006 MANELA, Erez: *The Wilsonian Moment: Self-Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism*. Oxford, Oxford University Press, 2006.

MARK

- 2008 MARK, Rudolf A.: National Self-Determination, as Understood by Lenin and the Bolsheviks. *Lithuanian Historical Studies*, 13. (2008) 1. sz. 21–39.

MARZIK

- 1990 MARZIK, Thomas D.: The Slovakophile Relationship of T. G. Masaryk and Karel Kálal prior to 1914. In: *T. G. Masaryk (1850–1937), I. Studies in Russia and East Europe*. Ed.: WINTERS, Stanley B. London, Palgrave Macmillan, 1990.

MAY

- 1961 MAY, Arthur J.: R. W. Seton-Watson and British Anti-Habsburg Sentiment. *The American Slavic and East European Review*, 20. (1961) 1. sz. 40–54.

MEISSNER

- 1976 MEISSNER, Boris: The Soviet concept of nation and the right of national self-determination. *International Journal*, 32. (1976–1977. tél) 1. sz. (*Communism*) 56–81.

MUTSCHLECHNER

- 2022a MUTSCHLECHNER, Martin: Der Mangel an politischer Kultur – Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie – die virtuelle Ausstellung zur Geschichte des Krieges von 1914–1918 in Österreich, 2022.
(<https://ww1.habsburger.net/de/kapitel/der-mangel-politischer-kultur> – Utolsó letöltés: 2022. június 15.)
- 2022b MUTSCHLECHNER, Martin: Verhärtung der Fronten: Die Forderung der Tschechen nach dem böhmischen Ausgleich – Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie – die virtuelle Ausstellung zur Geschichte des Krieges von 1914–1918 in Österreich, 2022.
(<https://ww1.habsburger.net/de/kapitel/verhaertung-der-fronten-die-forderung-der-tschechen-nach-dem-boehmischen-ausgleich> – Utolsó letöltés: 2022. június 15.)

ORZOFF

- 2009 ORZOFF, Andrea: *Battle for the Castle: The Myth of Czechoslovakia in Europe, 1914–1948*. New York, NY, Oxford University Press, 2009.

PALACKÝ ET AL.

- 1870a PALACKÝ, Franz et al: Promemoria der czechischen Abgeordneten an den Reichskanzler. *Der Osten: Organ für Politik und Volkswirtschaft, für Wissenschaft, Kunst und Literatur*, 3. (1870. december 18.) 51.
- 1870b PALACKÝ, Franz et al: Der Wahlaufwurf der czechischen Opposition. *Der Osten: Organ für Politik und Volkswirtschaft, für Wissenschaft, Kunst und Literatur*, 3. (1870. augusztus 21.) 34.

REES

- 1992 REES, Louis H.: *The Czechs during World War I: The Path to Independence*. East European Monographs. New York, NY, Columbia University Press, 1992.

RUMPLER

- 2016 RUMPLER, Helmut: Die Todeskrise Cisleithaniens 1911–1918: Vom Primat der Innenpolitik zum Primat der Kriegsentscheidung. In: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918 / Band XI/1: Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg: 1. Teilband der Kampf um die Neuordnung Mitteleuropas*. Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2016. 1165–1256.

RYCHLÍK

- 2017 RYCHLÍK, Jan: Nová Evropa – představy a skutečnost. *Studia historica Brunensia*, 64. (2017) 2. sz. 61–70.

SCHARF

- 2022 SCHARF, Michaela: Partei der Massen – Der Erste Weltkrieg und das Ende der Habsburgermonarchie – die virtuelle Ausstellung zur Geschichte des Krieges von 1914–1918 in Österreich, 2022.
(<https://ww1.habsburger.net/de/kapitel/partei-der-massen> – Utolsó letöltés: 2022. június 15.)

SETON-WATSON-SETON-WATSON

- 1981 SETON-WATSON, Hugh – SETON-WATSON, Christopher: *The Making of a New Europe. R. W. Seton-Watson and the Last Years of Austria-Hungary*. Seattle, WA, University of Washington Press, 1981.

STOURZH

- 1985 STOURZH, Gerald: *Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Österreichs 1848–1918*. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1985.

SZPORLUK

1982 SZPORLUK, Roman: *The Political Thought of Thomas G. Masaryk*. New York, NY, Columbia University Press, 1982. (*East European Monographs*)

TRENCSENYI

2007 TRENCSENYI Balázs: *A politika nyelvei: eszmetörténeti tanulmányok*. Budapest, Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, 2007.

TRENCSENYI-BAÁR-JANOWSKI-FALINA-KOPEČEK

2016a TRENCSENYI, Balázs – BAÁR, Mónika – JANOWSKI, Maciej – FALINA, Maria – KOPEČEK, Michal: Political Visions of the Vormärz. In: *A History of Modern Political Thought in East Central Europe, Vol. I: Negotiating Modernity in the „Long Nineteenth Century”*. Oxford, Oxford University Press, 2016.

2016b TRENCSENYI, Balázs – BAÁR, Mónika – JANOWSKI, Maciej – FALINA, Maria – KOPEČEK, Michal: Brotherhood and Disappointment. In: *A History of Modern Political Thought in East Central Europe, Vol. I: Negotiating Modernity in the „Long Nineteenth Century”*. Oxford, Oxford University Press, 2016.

2016c TRENCSENYI, Balázs – BAÁR, Mónika – JANOWSKI, Maciej – FALINA, Maria – KOPEČEK, Michal: „Playing the Piano that does not yet have Strings?” The Cultural-Political Programs of the „National Revivals”. In: *A History of Modern Political Thought in East Central Europe, Vol. I: Negotiating Modernity in the „Long Nineteenth Century”*. Oxford, Oxford University Press, 2016.